

TARTALOMJEGYZÉK

- 1 — Ajánlás
- 2 — Tütő László: Ernest Mandel – a trockista
- 7 — Ernest Mandel: Tíz tétel a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti társadalom szociálökonomiai törvényszerűségéről
- 28 — Ernest Mandel: A szocializmus a XXI. század küszöbén

Üdvözlöm fiatal barátaim kezdeményezését, hogy magyarul először publikálják néhány olyan cikkemet, melyeket a szocializmus – keleten és nyugaton történő – létrehozása kérdéseinek szenteltem. E cikkek egy nemzetközi vita keretébe illeszkednek, mely vita során sokat tanultunk egymástól. Hiszen senki sem rendelkezhet véglegesen lezárt tézisekkel.

A sztálinizmus és a szociáldemokrácia történelmileg párhuzamos kudarcának – fájdalmas, de termékeny – tapasztalata azonban utat nyit számos bizonyossághoz. A szocializmusnak-kommunizmusnak nem lesz tartós reneszánsza, ha nem védelmezzük megalkuvás nélkül a dolgozók materiális érdekeit, a társadalmi egyenlőtlenség elleni harcot, a demokratikus szabadságjogokat, a politikai pluralizmust és az internacionalizmust, ami szolidárisá tesz a kizsákmányoltak és elnyomottak harcával mindenütt a világon.

E. M.

TÜTŐ LÁSZLÓ:

ERNEST MANDEL – A TROCKISTA

A IV. Internacionálé legismertebb teoretikusa Ernest Mandel. Tanulmányok, előadások, interjúk és tucatnyi könyvben fejt ki elméleti és politikai nézeteit modern kapitalizmusról és „létező szocializmusról”, a marxi-lenini típusú társadalomszemléletről, aktuális politikai kérdésekről. Elutasítja a marxizmusnak a sztálini korszakban végrehajtott és meghonosított vulgarizálását, illetve deformálását, és vele szemben szükségesnek tartja az eredeti marxi-engelsi-lenini filozófiához és módszerhez való visszatérést. Ezt a filozófiát és módszert igyekeznek alkalmazni, amikor a XX. század második felének társadalmi folyamatait értelmezi, és erről az elméleti bázisról von le aktuális politikai és általánosabb gyakorlati következtetéseket. Ebben az értelemben Mandel következetesen marxista, sőt Leszek Kolakowski megfogalmazása szerint ortodox marxista.

Mandel szervezetileg szorosan kapcsolódik a IV. Internacionáléhoz – annak egyik vezetője. Annak idején a IV. Internacionálét Trockij alapította; e szervezet deklarálta a Trockij elméleti munkásságához, és nyíltan trockistának tekinti magát. Ebben a politikai értelemben Mandel is trockista.

Másrészt viszont a sztálini korszakban meghonosodott a trockizmusnak egy ettől eltérő jelentése. Eszerint a trockizmus antimarxista, antileninista, anarchista irányzat, amely a nemzetközi forradalmi erők megsemmisítésére törekszik. Ebben az ideológiai-aktuálpolitikai értelemben Mandel nyilvánvalóan nem tekinthető trockistának.

A belgiumi születésű Mandel már 18 éves korában a Belga Trockista Párt Központi Bizottságának tagja. A második világháború idején részt vesz az ellenállási mozgalomban – 1944-ben Németországba deportálják. 1946 óta folyamatosan a IV. Internacionálé vezetőségének tagja. Jelenleg a brüsszeli egyetemen tanít. Annak ellenére, hogy nemzetközileg elismert tudós, és könyvei sorozatban jelennek meg a nagy európai nyelvekre lefordítva, több országban (például Franciaország, NSZK, Egyesült Államok)

nemkívánatos személynek tekintik.

Mandel elméleti és politikai érdeklődésének középpontjában a tőkés rendszer meghaladásának és a szocialista társadalomalakulat megteremtésének kérdése áll. Marxhoz, Engelshez, Leninhez kapcsolódó felfogása szerint a szocializmus olyan társadalomalakulat, amely általános önkormányzati alapon szerveződik; amelyben már nincsenek osztályok, ezért nincs állam; a munkavégzés szükségletorientált, tervszerű és közvetlenül társadalmi, ezért megszűnt az árutermelés és a pénzközvetítés. Mandel értelmezése szerint a mai kapitalizmus elegendő gazdagsággal (anyagi és technikai fejlettséggel) rendelkezik egy így felfogott szocializmus létrejövéséhez. A lakosság döntő többségét (a munkaképesek mintegy kilencven százalékát) kitevő bérmunkások érdekeltek egy ilyen rendszerváltozásban. Ugyanakkor a tőkés érdekeket közvetlenül képviselő államhatalomnak mind ez ideig sikerült megakadályozni a társadalmon belüli antikapitalista törekvések eredményességét.

A nyugati világ bérmunkásainak – állapítja meg Mandel – természetes szövetségesei az új társadalmi mozgalmak és a harmadik világ népei. Velük együttműködve képesek arra, hogy az egész világgazdaság működését megbénítsák, és a saját szempontjaik szerint szervezzék újjá. A mikroelektronika módot ad a szükségletek számítógépes felmérésére és a társadalmi erőforrások számítógépes elosztására. A számítógépes adatfeldolgozás és informatika lehetőséget nyújt a gazdaság olyan átalakítására, amely egyidejűleg vezet tervszerű és demokratikus gazdálkodáshoz, továbbá a munkaidőnek mintegy húsz órára való csökkentéséhez.

Mandel úgy ítéli meg, hogy a fejlett nyugati országok gazdasági színvonalán semmi problémát nem jelent az alapszükségletek általános kielégítése. Ugyanakkor az egyének fölötti despotizmusnak minősíti, hogy munkaidejüket nem ők maguk határozzák meg szükségleteik függvényében hanem a külső, intézményes kötelezettségként jelenik meg számukra. Ezt a gyakorlatot megszüntetendő két lényegi változtatást tart szükségesnek. 1. Az állampolgárok a fogyasztói igényeknek szerezzenek elsőbbséget, és ezekhez igazítsák a termelést: az alapszükségletek szerveződéséről és a társadalmi erőforrások nemzeti méretű elosztásáról autonóm módon maguk a dolgozók döntsenek. Konkrétan: alulról építkező, a belső tagoltságot megőrző önkormányzat formájában, demokratikusan központosított szervezetként szabályozzák a gazdaság működését. 2. A társadalmi alapszükségletek rangjára nem emelkedő

személyes igényeik arányában vállaljanak többletmunkát.

Mandel választ keresve arra, hogy milyen úton történhet meg a fejlett tőkés országok gazdasági átmenete a szocializmusba, egy társadalomfilozófiai hipotézist körvonalaz. Nézete szerint ezen átmeneti korszak gazdálkodási rendszere két szektor létezését feltételezi: az alapszükségleteket kielégíteni hivatott és tervszerűen működő szocialista szektorét, valamint a nem alapvető javakat és szolgáltatásokat nyújtó piaci szektorét. Az előbbiben megrendelésre történik a termelés, és egyensúlyi helyzet jön létre kereslet és kínálat között. Nincs technikai akadálya annak – írja –, hogy a társult termelőkké szerveződött és ebben a minőségben együttműködő bérmunkások „minden termelő részére azonos feltételekkel felosszák az ésszerű szükségleteket kielégítő javak előállítására és szolgáltatások nyújtásához szükséges teljes munkaóra-mennyiséget”. A piaci szektorban viszont fennmarad a magánvállalkozás lehetősége.

A modern tőkés társadalmakhoz képest a létező szocializmus országai számára Mandel lényegesen kevesebb esélyt ad arra, hogy a közeljövőben valóban szocialista rendszer alakuljon ki bennük. Teszi ezt annak ellenére, hogy 1. posztkapitalista országoknak nevezi őket; 2. munkáshatalmat (jóllehet bürokratikus degenerált munkáshatalmat) vél bennük felfedezni; 3. a szocialista társadalom létrejöttéhez nem tartja szükségesnek a legfejlettebb tőkés rendszerek gazdasági utolérését és meghaladását. (A mai kapitalizmusban – hangsúlyozza – az egyén és a közösség fogyasztói szükségleti felett egyfajta diktatúra alakult ki: számos olyan szolgáltatást erőszakolnak rá az emberekre, illetve olyan vásárlásokra manipulálják őket, amely szolgáltatások és vásárlások nem az egyének személyes igényeiből, hanem a tőkés tömegtermelés profitigényéből fakadnak. Ezért a szocialista formáció a legfejlettebb tőkés országok jelenlegi termelési és fogyasztási mutatóinál alacsonyabb szinten is megvalósulhat.)

Érdekes álláspontot alakít ki Mandel a „létező szocializmussal” kapcsolatban. Ezek az országok – hangoztatja a IV. Internacionálé legtöbb képviselőjével egyetértésben – a szocializmusba való politikai átmenet időszakát élik: megtörtént a tőkés rendszer felszámolása és elkezdődött a szocialista viszonyok kialakítása, de ez a folyamat megtorpant. Bekövetkezett a munkáshatalom bürokratikus deformálódása, elfajulása: a tanácsmozgalom és a

dolgozói önkormányzat szerveit fokozatosan felszámolta, elsorvasztotta a politikai vezetés. Szerepkörüket olyan politikai és gazdasági bürokrácia vette át, amely a, munkások nevében, a lakosság érdekképviseletét kisajátítva gyakorolja a tényleges hatalmat, és a dolgozó néptömeget távol tartja a társadalmi és politikai döntésektől.

A vázolt összefüggés ellenére Mandel elutasítja azt a nézetet, hogy a társadalom fölött uralkodó pártbürokrácia külön osztályt alkot. Véleménye szerint itt nem egy osztállyal, hanem egy sajátos hatalmi kaszttal van dolgunk, amely átmenetileg képes a maga javára kihasználni az ország gazdasági és kulturális elmaradottságát. Az így keletkezett bürokratikus hatalomgyakorlásból és bürokratikus tervezésből fakadó deformációk megszüntetésére azonban nem alkalmas eljárás a piaci automatizmusok felélesztése. Ilyen kísérlet esetén a bürokratikus tervezés és a piacgazdaság negatívumai nem semlegesítik, nem kioltják, hanem tovább erősítik egymást. Ezt mutatja Jugoszlávia példája, ahol – úgymond – az árutermeléstől elválaszthatatlan spontaneitás, gazdaságilag irracionális mozzanatok valamint az egyes vállalatok monopolhelyzete következtében a munkásönigazgatásnak csak csökevényes formája jöhet létre. Mandel ismételten leszögezi: társadalmi önkormányzat és önszabályozó piac nem összeegyeztethető egymással. Vagy a profitelv és az értéktörvény irányítja a gazdálkodást, vagy a termelők és a fogyasztók közvetlen együttműködése.

Egy rövid előszóban valószínűleg nem igazán helyén való a vázolt nézetrendszerrel kapcsolatban kritikai észrevételeket tenni. A kép árnyalása érdekében azonban talán mégsem teljesen fölösleges megemlíteni két olyan kérdést, amelyben Mandel – számomra úgy tűnik – az általánosabb összefüggés kiemelése érdekében elhanyagolja a specifikálást: egyes részösszefüggések bemutatását.

1. Minden bizonnyal igaza van, amikor aláhúzza a polgári demokratikus berendezkedések hagyományosan tökéletes jellegét és a politikai államnak a kapitalista struktúrát konzerváló funkcióját. Ugyanakkor – mivel nála a profitlogika érvényesítése a rendszer működésének egészét magyarázó alapelv – kevésbé foglalkozik egy olyan jelenséggel, amely a mai kapitalizmusban korántsem elhanyagolható: azzal a viszonylagos autonómiával, amelyre a kormányzat, a politikai bürokrácia szert tett. Nevezetesen: a kormányzati hatalom bizonyos mértékig „szabadon lebegő” jellegével, aminek következtében az

állam nem egyszerűen a tőke logika „reflexeként”, megszemélyesüléseként tevékenykedik, hanem a politikai elit számos esetben a tőke rövid és hosszú távú érdekével szemben is képes saját partikuláris rétegérdekeit érvényesíteni.

2. Igaza van Mandelnek, amikor azokban a társadalmi kísérletekben, amelyek 1917 és 1945 után Kelet-Európában elkezdődtek, lehetőséget lát arra, hogy a kapitalizmust meghaladó rendszert hozzanak létre. De valószínűleg pontatlanul fogalmaz, amikor ezeket a társadalmakat posztkapitalistáknak nevezi, és a szocializmusba való politikai átmenetként értelmezi. Ezekben a megfogalmazásokban a pusztán lehetőség egyértelmű realitásként jelenik meg. Pedig ezekben a rendszerekben (legkorábbi időszakuktól eltérően) ma nem léteznek a társadalomszerveződésnek és a gazdálkodásnak olyan – a hagyományossal szemben – alternatív formái, amelyek kiteljesedése jelentené a szocialista formáció megvalósulását, jelenbeni expanziójuk pedig garantálná a szocializmushoz való kuzedést. Ezért egyelőre eldöntetlen, hogy a „létező szocializmus” országai prekapitalisták vagy posztkapitalisták: a szocializmusba vagy a kapitalizmusba történő átmenet időszakát élik.

Ernest Mandel a következő fontosabb könyveket írta.

Traité d'Économie Marxiste (A marxista gazdaságtan), La formation de la pensée économique de Karl Marx (Marx gazdasági nézeteinek alakulása), Le Troisième âge de capitalisme (A kapitalizmus agykora), La réponse socialiste au défi américain (Szocialista válasz az amerikai kihívásra), Contrôle ouvrier, conseils ouvriers et autogestion (Munkásellenőrzés, munkástanácsok és öngazgatás), Du fascisme, Trotsky, La bureaucratie, Introduction au marxisme (Bevezetés a marxizmusba), Critique de l'eurocommunisme (Az eurokommunizmus bírálata), La longue marche de la révolution (A forradalom hosszú útja).

ERNEST MANDEL:

TÍZ TÉZIS A KAPITALIZMUS ÉS A SZOCIALIZMUS KÖZÖTTI
ÁTMENETI TÁRSADALOM SZOCIÁLÖKONÓMIAI
TÖRVÉNYSZERŰSÉGÉRŐL

1. Minden szociálökonomiai formációt meghatározott termelési viszonyokkal jellemzünk. Ez nemcsak az emberiség nagy történelmi korszakaira, a termelési módokra (őskommunizmus, rabszolgatartó társadalom, régi ázsiai termelési mód, feudalizmus, kapitalizmus, kommunizmus) érvényes, hanem minden meghatározott társadalomalakulatra – fejlődésük valamennyi fázisában. A történelmi materializmus alapmeghatározásának tagadása, ha elvitatjuk a létezését egy meghatározott társadalomalakulat specifikus termelési viszonyaitól. A politikai gazdaságtan bírálatához előszavának híres passzusában, amelyben Marx a történelmi materializmus alapdefinícióját adja, nem arról van szó, hogy az emberek minden termelési módban meghatározott termelési viszonyokba lépnek, hanem:

„Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba lépnek, termelési viszonyokba, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg.”

A történelmi materialista felfogásban egy társadalom nem adható meg termelési viszonyok nélkül – ez egy társadalmi termeléstől mentes társadalommal lenne egyenlő. Tehát a történelmi materializmus álláspontjáról mindegyik társadalomalakulat megértéséhez – egy átmeneti társadaloméhoz, azaz a kapitalizmus és kommunizmus közötti átmeneti társadaloméhoz is – a benne uralkodó és őt meghatározó termelési viszonyok elemzése az első lépés.

2. A döntő különbség egy történelmileg progresszív termelési mód (a gazdasági társadalomalakulatok nagy progresszív korszakainak egyike) és egy átmeneti társadalom között nem a specifikus termelési módok hiányán, hanem a struktúrákülönbségen, a fennálló viszonyok szilárdságának eltérő fokán nyugszik. A kapitalizmus és szocializmus közötti átmeneti társadalomra ennél fogva ugyanaz érvényes, ami már a rabszolgatartó rendszer és a feudalizmus közötti átmeneti korszakra (a IV.-től a VII. századig Nyugat- és Dél-Európában) vagy a feudalizmus és a kapitalizmus közötti átmeneti korszakra (a XV.-től a

XVII. századig Hollandiában, az észak-olasz városokban, Angliában) is érvényes volt: még nem egy „szilárd társadalmi rendszerről” van szó (hogyan Walter Ulbricht téves formuláját idézzük); a régi rendszerhez való visszafordulás éppúgy lehetséges, mint a továbbhaladás az újhoz; az új, magasabb termelési mód győzelme csak politikailag-társadalmilag van lehetővé téve – gazdaságilag még nincs biztosítva.

Különösen jól megmutatkozik ez a tőkés termelési mód fejlődésében. A XVI. és XVII. század első nagy polgári forradalmi széttörték a feudális nemesség politikai-társadalmi osztályhatalmát, mint a kapitalizmus termelési módjának kibontakozása előtti fő akadályt; de nem biztosították a polgárság számára a közvetlen hatalomgyakorlást és még sokkal kevésbé a tőkés termelési mód végérvényes áttörését. Ez csak az ipari forradalommal és eredményeivel következett be. A tőkés termelési mód győzelmének megakadályozásához restaurálni kellett volna a feudális nemesség hatalmát; a tőkés termelési mód végleges sikerének biztosításához szükséges volt, de nem elegendő ennek az osztályhatalomnak a széttörése. Ebben az átmeneti korszakban az uralkodó termelési viszonyok nem a kapitalizmuséi (azaz a tőke-bérmunka viszony a termelési folyamatban), nem is a feudalizmuséi (robotmunka, feudális járadék, céhek) voltak, hanem az egyszerű árutermelés – mint a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet – termelési viszonyai. Az átmeneti társadalmat specifikus termelési viszonyok jellemzik; ezek nem egyszerűen kombinációját alkotják a legyőzendő és a fokozatosan kibontakozó nagy történelmi termelési módoknak. Így a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmeneti társadalmat jellemző termelési viszonyok semmiképpen nem a feudális és a tőkés termelési viszonyok „kombinációja” voltak, hanem a korszak termelési viszonyai sajátosan az egyszerű árutermeléséi. A termelők tömegei sem nem robotos parasztokból, sem nem bérmunkásokból állnak, hanem szabad parasztokból és szabad kézművesekből, akik saját termelési eszközeik felett közvetlen rendelkezési hatalommal bírnak. Ezek mind a feudalizmustól, mind a kapitalizmustól elvileg különböző termelési viszonyok: a feudalizmus a termelésben teljesen ki tud bontakozni (a tőke „uralkodik”, de a termelésen kívül, mint bank- és kereskedelmi tőke).

Hasonló elemzést lehetne elvégezni a rabszolgatartó társadalomból a feudalizmusba való – azaz a diocletianusi reformoktól az egykor szabad germán telepések és a nyugat-római birodalomban levő kolóniák

végleges alávetéséig tartó – átmeneti korszakról. Nem itt van a helye annak, hogy a párhuzamot részleteiben kifejtsük, de egy átmeneti társadalom számára analóg, specifikus fejlődésről van szó. A rabszolgatartó osztály politikai-társadalmi hatalma széttörve; a rabszolgamunka meghátrál a termelési folyamatban. De az uralkodó rabszolgamunka és az uralkodó robotmunka közé beékelődik egy szakasz: félszabad és szabad paraszti munka, rabszolga-felszabadítással összekötve.

(1) A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti társadalom problémáját ugyanezzel a módszerrel kell megközelíteni. A polgári osztályuralom (a polgári államok) bukása és a proletariátus diktatúrájának létrejötte csak lehetőség egy szocialista és azután egy kommunista társadalom felépítése számára; ezek korántsem automatikusan implikálnak. Jóllehet a szocialista forradalom (ahogy egy szocialista társadalmi rend felépítésének folyamata is) kétségkívül összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőséget tulajdonít a tudatos történelemalakító tényezőnek, mint ez valamelyik korábbi történelmi termelési mód kifejlődése esetén volt, az elemzés itt sem teheti meg, hogy a fennálló termelési viszonyoktól egyszerűen elvonatkoztat, vagy ezeket mint mellékest, mint a további társadalmi fejlődés számára jelentéktelent, illetve a „politikai vezetés” vagy az „uralkodó tudat” tényezőjével szemben másodrangút szemléli; nem teheti meg anélkül, hogy vissza ne esne a történelmi materializmusból a történelmi idealizmusba, anélkül, hogy a marxizmust egy hipotézisében – amely szerint a társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot és nem fordítva – meg ne változtatná.

3. Ma csak pontatlanul elemezhetjük a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti társadalom specifikus termelési viszonyait, mivel ehhez még hiányzik a döntő történelmi anyag. Itt ahhoz hasonló nehézséggel állunk szemben, mint amikor a XIV. századi Velence vagy Firenze gazdasági viszonyait az egyszerű árutermeléssel, illetve a XVI. századi Hollandia vagy Anglia manufaktúrális termelését a tőkés termelési mód ökonómiájával próbáltuk megmagyarázni.

A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti társadalom minden eddig ismert „modelljét” az adott termelési viszonyok relatív éretlensége jellemzi, ami az egyszerű árutermelés és a kapitalizmus imént felidézett eseteire is jellemző volt. A társadalomtudományok története egy fél évszázad óta hangsúlyozottan igazolja Marx megállapítását: a gazdaságtan csak mint a munka

konkrét formájából származó, a gyakorlatban elterjedt absztrakciót fejleszthetett ki egy „tisztá” munkaérték-elméletet; csak ha gyakorlati tapasztalattal fogunk rendelkezni egy kapitalizmus és szocializmus közötti érett átmeneti társadalomról, akkor lesz lehetséges ennek a társadalomnak a „tisztá” szociálökonomiai elméletét megalkotni. Amit eddig – a Szovjetuniótól Jugoszlávián át Kínáig és Kubáig – megértünk, ezek olyan átmeneti társadalmak, amelyek csupán a szociálökonomiai alulfejlettség feltételeivel (a termelőerők elégtelen fejlettségi fokával) rendelkeznek; ezen átmeneti társadalmak – különböző változataikban – ezért a bürokratikus deformáció súlyos vagy még súlyosabb formáit mutatják. Így lehetséges – sőt valószínű –, hogy amik ma ezen átmeneti társadalom „általános” vonásainak látszanak, valójában különösségek – ezek a vonások sokkal inkább a szociálökonomiai alulfejlettség feltételeinek felelnek meg, mint az átmeneti társadalom belső logikájának.

Ezek a gondolatok másképp is kifejezhetők, és ebben az értelemben releváns a több mint fél évszázada tartó vita a Szovjetunió társadalmi struktúrájáról: az októberi szocialista forradalom történelmi lehetőségét illetve jogosultságát csak nemzetközi mértékkel lehet helyesen megítélni. Mivel a világ az imperialista korszak csúcspontja (Kínának a világpiacba történő bevonása) óta „érett” egy szocialista forradalomra, és mivel az oroszországi birtokos osztályok uralmának a fennmaradása a nemzetközi imperialista rendszerbe való beilleszkedésüket jelentette (valamennyi – Törökország, Perzsia, Görögország, Spanyolország, Portugália, Brazília és India esetében megismert – következményével), az októberi szocialista forradalom történelmileg szükségszerű volt. Az átmenet számára a kapitalizmusból a szocializmusba („társult termelők” egy termelési rendszerébe) való „érett” átmeneti társadalom létrehozásához nemzetközileg kibontakoztak a termelőerők – de Oroszországban nem voltak elégségesek. Az októberi forradalom elszigetelődése egy gazdaságilag alulfejlett országban (az ebből következő kényszerűséggel az „eredeti szocialista felhalmozásra”) ezért az átmeneti társadalom érettebb modellje eltorzulásainak egész sorát idézte elő, amely torzulások végül a szubjektív faktor kifejlődése (a Szovjetunió Kommunista Pártjának a szovjetbürokráciával való önanonosítása, a párt bürokratizálódása, a sztálinizmus stb.) által mérhetetlenül fokozódtak.

De az alternatívát mindkét oldalról meg kell nézni. A torzulásokból azt a következtetést levonni,

hogy a Szovjetunióban már restaurálták a kapitalizmust, anélkül, hogy az imperialista világpiacba történő újrafelszívása, azaz a Szovjetunió gazdaságfejlesztésének értéktörvény által való szabályozása bekövetkezett volna, azt jelentené, hogy az októberi forradalom jelentőségét is félreismerjük és a termelőerők és a termelési viszonyok közötti dialektika helyébe a kettőnek mechanikus azonosságát konstruáljuk meg. Ebből következik azután egy érvelési minta: „A Szovjetunióban (akkoriban és ma!) fennálló termelőerők bázisán csak kapitalizmus lehetséges” – anélkül, hogy az uralkodó termelési viszonyoknak egy egzakt tudományos elemzéséhez hozzáfogtak volna. Ilyen – alapjában azonos – tévedésre jutottak egymásután az orosz mensevikek, egyes nyugat-európai szociáldemokrata marxisták (mint Otto Bauer), az államkapitalizmus-elmélet követői, akikkel a Trockista vagy más ellenzéki kommunista mozgalmak szakítottak, és újabban a maoisták között a Bettelheim-iskola.

4. Amennyiben fel lehet fedezni egy általános törvényszerűséget, amely a bürokratikus deformáció illetve torzulás mögött a kapitalizmus és szocializmus között fennálló átmeneti társadalmat jellemzi, azt körülbelül a következőképpen kell megformulálni.

A termelési eszközök magántulajdonának felszámolása és egy szocialista tervgazdasághoz való átmenet után a termelőerők fejlődésének egy bizonyos pontjától kezdve meg lehet haladni, hogy a különböző területeken a gazdasági erőforrások spontán megoszlását idézze elő az értéktörvény (azaz hogy a csereértéktől illetve az átlagprofitrátától való eltérések kiigazítása a tőke révén, vagyis a gazdasági erőforrásoknak egyik területről a másokra áramlása mint tőke odaözlése menjen végbe). A gazdasági erőforrások terv által történő tudatos megosztása ekkor már a termelési viszonyok meghatározó ismertetőjegye. Ámde másrészt a csereérték rögtön nem oldódhat föl teljesen; az áru-pénz viszonyok ezért az első vonalban élnek tovább, mivel a termelők járandóságának elosztása elkerülhetetlenül megmarad egy általános egyenértékeszköz által adott fogyasztási pénzalapon, mivel ezáltal a fogyasztási javak áruformájához valamennyi neki megfelelő következménye hozzátapad (2), és mivel a fogyasztási javak áruformája úgy gazdaságilag, mint társadalmilag visszahat a termelési viszonyokra. A kapitalizmus és szocializmus közötti átmeneti társadalom gazdasági rendjét ezért két antagonisztikus gazdaságlogika konfliktusa uralja: a terv és a piac logikájának

konfliktusa. (A gazdasági erőforrások megoszlása a társadalom tudatosan tételezett prioritásai szerint, vagy objektív megoszlás, azaz a termelők háta mögött érvényesülő piaci törvények szerint.) Mindkét törvényszerűség nyilvánvalóan szélesebb történelmi értelemben vett antagonisztikus osztályérdekeknek felel meg: az első a proletariátus érdekének, a második a polgárság érdekeinek – minthogy ez az alapja a dolgozó osztályok és rétegek magánműködtetésének, illetve a magánnyereségnek.

A tervelvnek (ami végeredményben csak a Marx által megformulázott társulásvelv formájában győzhet végérvényesen) lehetséges érvényesítése számára a fő hajtóerő a proletariátus érdekeltsége munkabefektetésének maximális megtakarításában, egyidejűleg emberi szükségleteinek növekvő önmegvalósításával. (3) Az értéktörvény lehetséges diadala számára fő hajtóerő a termelőerők nem kellő fejlettségi szintje (azaz a szélesen elterjedt hiány), a tőkés világpiac nyomása, az áru-pénz viszonyok visszahatása gazdaság egész szervezetére, a társadalmi egyenlőtlenséggel összekapcsolódó következmények, egyrészt a proletariátus, másrészt a kispolgári értelmiség és a bürokrácia tudatában stb. Ezek az átmeneti társadalomban specifikus termelési viszonyok így az alapvetően nemkapitalista tervgazdaságnak és az árutermelés alapján még mindig polgári elosztási viszonyaiból fakadó elemeknek hibrid vegyületét alkotják. Eme vegyülés meghatározó a társadalmi forma számára és nem redukálható sem az értéktörvény által szabályozott gazdaságra (kapitalizmusra), sem az elhalt áru-pénz viszonyok feltételei között társult termelők által szabályozott gazdaságra (a szocializmusra); ez jellemzi a történelmi átmenetet az első társadalomalakulatból a másodikba.

5. A termelési viszonyok marxista kategóriájának félreértéséből, azaz a termelési viszonyok megengedhetetlen eldologiasításából származik az a Charles Bettelheim által felállított (Nicos Poulantzas egy megfogalmazásához (4) kapcsolódó) tézis, amely szerint a Szovjetunióban és a többi „szocialista” államban még nem lehetséges az üzemek technikai integrálása, ezért itt továbbélnek az áru-pénz viszonyok. Ez a tényező jöllehet nem lényegtelen, de semmiképpen nem döntő az átmeneti társadalom osztálytermészetének, valamint termelési viszonyainak a pontos meghatározásához. A termelési viszonyok soha nem egyszerűen „technikaiak”, azaz nem emberek és dolgok

közötti vonatkozások, hanem mindig társadalmiak, azaz emberek közötti vonatkozások. Azon állítás, mely szerint a munka közvetlenül társadalmi jellege nem megvalósítható valamennyi üzem teljes technikai integrációja nélkül, azt jelenti, hogy a polgári viszonyok dologi látszatát tesszük társadalmi lényegük helyébe. (5) Ha a kapitalizmusban a munkának nincs közvetlenül társadalmi jellege, akkor nem az üzemek hiányzó „technikai” integrációja, hanem a termelési eszközök magántulajdona miatt, vagyis annak következtében, hogy az egymástól függetlenül gazdálkodó és egymással versengő termelőegységek (cégek) hatalma jön létre a gazdasági erőforrásokon, azaz a cégek és a munka magánjellege miatt.

Biztos, hogy a munka eme magánjellegének a meghaladása is a termelőerők egy meghatározott fejlettségi fokához van kötve. A kisüzemek nem képesek alacsony technikai színvonalukon társadalmasodni; de a tőkés iparban kétségkívül kifejlődött az objektív társadalmasodottsági fok, amely elegendő a társult termelők egy termelési rendszere számára. Marx és Engels száz esztendeje ezt a nézetet képviselte, amikor a munka objektív társadalmasodottsági foka mélyen alatta volt a Szovjetunió jelenlegi szintjének. Azon állítás, amely szerint a mai nagyipar nem eléggé „integrált technikailag” ahhoz, hogy a munka közvetlen társadalmi jellegét biztosítsa, és hogy az áru-pénz viszonyok továbbélése ennek a „technikai dologi kényszernek” felel meg, azt jelenti, hogy kétségbe vonjuk a szocialista forradalom illetve főképpen egy szocialista társadalom felépítésének objektív lehetőségét.

Ha megszűnik a termelési eszközök magántulajdona, és a gazdasági erőforrásokat terv szerint nemzeti (holnap nemzetközi) méretekben osztják fel, akkor a különböző termelési egységekben ezek között a társadalmi termelési viszonyok között kifejtett munka közvetlen társadalmi jellegre tehet szert. Ezen a tényen az sem változtat, hogy a különböző termelési egységekben eltérő a munkatermelékenység. A modern iparban a különböző munkatermelékenység csak elhanyagolható mértékben múlik a termelők különböző egyéni vagy kollektív munkakifejtésén, nagyjából a különböző termelési technikák és a különböző tárgyi termelési eszközök alkalmazásától függ. Mivel ezeket a termelési tényezőket a társadalom már közvetlenül az üzemekre elosztotta, nem látható be, miért kellene az átlagon aluli felszereltséggel rendelkező üzemek munkásait a társadalom éves döntése miatt bércsökkentéssel büntetni. Ha azonban az élőmunkát csak a mennyiségi

kifejtésén (a kvalifikált munkának egyszerű munkára, koefficiensek segítségével történő redukálásával) mérik és azoknak az üzemeknek az eltérő termelékenységei ellenére fizetik, amelyekben azt kifejtik, ebben az mutatkozik meg, hogy az élők munkája közvetlenül társadalmi, és hogy ezt a társadalmiságot nemcsak az előállított termékek eladása után (amely termékek akkor áruk volnának) és az eladásból származó jövedelem bevételezése után kapja meg úgy, hogy ezt a társadalmi jellegét csak részben vagy (eladás hiányában) egyáltalán nem ismerik el.

6. Bettelheim felcseréli a termelési eszközök fölötti rendelkezést az „összes termelt javak teljes elsajátításával”. Az első probléma a beruházási tevékenységre vonatkozik, azaz a társadalom rendelkezésére álló gazdasági erőforrások fölötti rendelkezésre; a második probléma a közvetlen termékbegyűjtés és -elosztás, amely jól kapcsolódik az előző problémához, de vele semmiképpen sem azonos. A Szovjetunióban és a keleti tömb többi országában a beruházási döntések túlnyomó részét ma is központilag, és nem vállalati szinten hozzák. Ezért helytelen az a kijelentés, hogy a termelési eszközök társadalmi tulajdona közgazdasági értelemben (megkülönböztetve ezzel a formális-jogi értelmezéstől) ott már felszámolódott (csak akkor számolódott volna fel, ha a beruházásokról vállalati szinten döntenének, ha a vállalatok szabadon vásárolhatnának és szabadon adhatnának el gépeket, a saját gazdaságossági számításaiknak megfelelően). A termékeknek – a szocialista tervgazdálkodással és a termelési eszközök társadalmi tulajdonával mindazonáltal összeegyeztethető –, hiányos számbavétele ezért elsősorban nem a vállalatok közötti gyér technikai integrációval, hanem egyrészt az áru- és pénzviszonyokból származó hiányjelenségekkel és következményekkel (amelyek jobb technikai integráció feltételei mellett is továbbhathatnak, másrészt a társadalmi ellenőrzés hiányával, azaz a termelő tömegek tényleges politikai hatalmának hiányával magyarázható. Az, hogy sok termék a tervhatározatok ellenére felhalmozódik és „feketén” kerül szétosztásra, és általában kikerül a tervgazdaság hatásköréből, csak azért lehetséges, mert a termelés, az elosztás és a terv nem áll a tanácsokba szerveződött és az igazgatást közvetlenül végző dolgozók állandó nyílt és demokratikus ellenőrzése alatt. Az üzemek egyéni jövedelmezőségi rendszere, amelyet már Sztálin bevezetett (hozracsot), nem fogható fel sem
sajátos

technikai kényszerként, sem az üzemek közötti hiányos technológiai integráció következményeként, hanem kizárólag társadalompolitikai opcióként értelmezhető.

Minthogy az ezernyi termelőegység kapcsolódása többé nem a piacon történik, és mivel a bürokratikus réteg uralma összeegyeztethetetlen az önigazgató termelőknek saját demokratikus szerveződéseiken keresztül gyakorolt tudatos centralizációjával, a kerülőútnak a kevésbé hatékony és nehézkes adminisztratív-bürokratikus centralizáció felé kell vinnie, amely a közgazdasági hatékonyság minimumának elérése érdekében is szükségszerűen az üzemek egyéni jövedelmezőségére támaszkodik. Az üzemek egyéni jövedelmezőségének a dogmája és intézménye nem a termelőerők adott fejlettségi állapotának, hanem egy speciális társadalmi szituációnak az eredménye: egyrészt a privilegizált felső rétegnek a gazdaságra és az üzemekre kiterjedő irányítási monopóliumának, másrészt annak, hogy ez a felső réteg a terv megvalósításában az igazgatási bürokrácia privát fogyasztási érdekeit használja fel hajtómotorként. Mindezek a társadalmi önérdékeket feltételező intézmények a termelőerők adott színvonalán nagyrészt megszüntethetők lennének és olyan szervezeti és igazgatási formákkal lehetne pótolni őket, amelyek a közvetlenül társadalmi munkát kifejtő, társult termelőkkel lennének összhangban. (6)

7. Az a tézis, hogy a Szovjetunióban és keleti tömb többi országában a kapitalizmust már restaurálták, a marxi kapitalizmusfogalom teljes revíziójára nyúlik vissza. A tőkés termelési mód az általános árutermelésen alapul, ilyen pedig nem létezik sem a Szovjetunióban, sem a Keleti tömb más országaiban. Az, hogy ezeknek az országoknak a hivatalos közgazdaságtudománya a fennálló gazdasági rendet a „szocialista piacgazdaság” (7) abszurd formulájával írja körül, éppen olyan kevésbé bizonyítja az árutermelés általános jellegét, mint az a tény, hogy a hivatalos polgári politikai gazdaságtan úgy proklamálja a kapitalizmusbeli gazdasági szereplők egyenlőségét, mintha ez elég érvnek számítana az egyenlőség bebizonyításához. Mindkét esetben nyilvánvalóan ideológiai téziszről van szó, és nem tudományos analízis eredményéről vagy tudományosan ellenőrzött és bebizonyított ismeretről.

Különösen az iparban, a szállításban, a hírközlésben és a kereskedelemben használt nagy termelési eszközöknek nincs árujellege; az igazgatási egységtől (termelési egységtől) függetlenül nem adhatók-vehetők, termelésük nem a vállalat privát döntéseinek az eredménye, hanem központi tervdöntéseké, azaz nem „egymástól függetlenül űzött

magánmunkák” (MEM 23. kötet 75.o.) termékei, azaz nem áruk. A terv alapján, iparilag előállított fogyasztási eszközöknek is csak annyiban van áruformájuk, amennyiben az anonim piac számára termelik és pénzért cserélik ki őket, de nincs áruformájuk abban az értelemben, hogy magánmunkák termékei lennének. A fogyasztási cikkek előállítás termelési ágakban a munka természetesen kevésbé társadalmasított, mint a termelési eszközök előállításában. Itt van továbbá a szocialista tervgazdaság és a mezőgazdaságban valamint a kézműiparban létező magán- illetve szövetkezeti egyszerű áruterelés kapcsolatának a problémája. Ezt a kérdés kétségkívül még bonyolultabbá teszi a tervezésnek, a polgári elosztási normáknak és (a keleti tömb országaiban) az egyéni üzemi rentabilitásnak a hibrid kombinációja, amit tudatosan nem vizsgálunk, hogy ne terelje el a figyelmet az állami szektor termelési viszonyainak döntő témájáról.

A tőkés termelési módot meghatározott mozgástörvények jellemzik, amelyek a szovjet gazdaság dinamikáját semmilyen módon nem határozzák meg. Sem a profitráta tendenciális esését, sem az erőforrásoknak a termelési ágak közötti, a profitráta különbségeknek megfelelően történő ide-oda áramlását, sem a periodikus túltermelési válságokat – mindazokat a mozgástörvényeket, amelyek a tőkés termelési viszonyok történelme során mindig és mindenütt újra beigazolódtak – a Szovjetunió 50 éves fennállása alatt nem figyelhettük meg. Még pontosabban: az a tézis, hogy a kapitalizmust a Szovjetunióban már restaurálták, ahhoz – a marxizmus ismeretében nevetségesen hangzó következtetéshez – vezet, hogy a nem kapitalista és a kapitalista társadalmaknak azonos termelési viszonyaik lehetnek. Ezért nem nehéz belátni, hogy a termelési viszonyok a Szovjetunióban 1933-34-től nem változtak meg semmiféle lényeges aspektusban: „szocializmus” Sztálin idején 1938-ban vagy 1949-ben ugyanazokkal a termelési viszonyokkal mint „kapitalizmus” Hruscsov és Brezsnyev idején 1958-ban vagy 1969-ben – ez a marxizmussal

összeegyeztethetetlen feltevés.

Ha kijelentik, hogy a kapitalista termelési viszonyok a Szovjetunióban a szovjet proletariátusnak a termelési eszközök feletti hiányos rendelkezési hatalmából, a tőkés ösztönzési és bérezési formák átvételéből, azaz a szovjet üzemek irányítási technikájából következnek, akkor a probléma fölvetőinek a következőkre kell válaszolniuk:

1./ hogy mindezek a jegyek az 1930 utáni időkre (azaz az „egyszemélyi vezetés”-nek a szovjet üzembe való bevezetése után) érvényesek, azaz Sztálin alatt legalább ugyanolyan mértékben, ha nem szélesebb körben terjedtek el, mint ma;

2./ hogy megengedhetetlen a tőkés termelési viszonyokat az üzem belüli viszonyokra redukálni: az általános árutermelés révén éppen az üzemek között, és ezzel az alapvető termelési kapcsolatokhoz tartoznak;

3./ hogy a Kínai Népköztársaságban a nagyiparban is fokozatosan bevezették ugyanezeket a szervezési, munka- és bérezési formákat, és hogy a tézis azon konzekvens képviselőinek, akik szerint ezért a Szovjetunióban a kapitalizmus restaurációjáról lehet beszélni, arra a következtetésre kellene jutniuk, hogy a Kínai Népköztársaságban szintén hasonló restaurációs folyamat zajlik.

8. A valóságban ezen régi mensevik tézis maoista képviselői a termelési viszonyoknak, az államhatalomnak a politikai fővonal és az uralkodó ideológia bírálatainak történelmi-idealista azonosítására támaszkodnak. Ezzel a történelmi materializmust a feje tetejére állítják. Miután a maoisták a marxizmus-leninizmus szovjetunióbeli revízióját a tőkés ideológia diadalának nyilvánítják, kijelentik, hogy a Szovjetunió állami vezetésének fővonala burzsoá, ebből következően az állam ott polgári állam, és ezért a gazdaság tőkés gazdaság.

A történelmi materializmus megkívánja, hogy a problémát másképpen közelítsük meg: a szovjet gazdaság objektív mozgástörvényeit, illetve az uralkodó termelési viszonyokat és azok dinamikáját kell először tudományosan elemezni. Utána tisztázni kell, vajon létezik-e ott tőkés termelési mód és uralkodó tőkés osztály. Ha sem a tőkés termelési mód, sem tőkés uralkodó osztály létezésére nincs bizonyíték, akkor az állam sem lehet polgári állam. Ha az államot ilyen típusú szociálökonomiai elemzés tárgyává tesszük, és ennek alapján deformált proletárállamnak – azaz az

uralkodó bürokráciát nem új társadalmi uralkodó osztálynak, hanem a proletáriátus privilegizált kispolgári felső rétegének – tekintjük, akkor az ideológiai revizionizmus és a marxi-lenini tradícióktól elhajló „fővonal” („elhajlások”, amelyek Sztálin idején éppen olyan ismertek voltak, mint ma) nem úgy mutatkozik 'meg, mint egy új osztályuralom kifejeződése, hanem mint ennek a bürokráciának a különérdeke, illetve mint azon társadalmi osztályok és rétegek objektív nyomásának a következménye, amelyek a kapitalizmus befolyása alatt állnak. Hogy a katolikus egyház félfudális ideológiáját Franciaországban 1815 után dominanciára juttatta, nem jelenti azt, hogy a feudalizmust restaurálták abban az időben, hasonlóképpen nem célszerű abból a tényből, hogy a szakszervezeti bürokrácia a kispolgári, sőt olykor a tőkés ideológiákról is vereséget szenved, azt a következtetést levonni, hogy a szakszervezetek többé nem a proletáriátus osztályharcának az eszközei, hanem a tőke instrumentumaivá váltak.

Az átmeneti társadalomból a kommunizmus alsó fokára, a szocializmusba, és utána magába a kommunizmusba való átmenet teljesen fokozatosan is végbemehet, azaz evolutív fejlődéssel, amennyiben a társult termelők közvetlen hatalomgyakorlása létezik. Ez nem a Szovjetuniót és a vele adekvát államokat jellemző eset, ahol a hatalomgyakorlás monopólium egy privilegizált felső réteg kezében összpontosul; ezért ezt a monopóliumot politikai forradalommal kell korrigálni, amely politikai forradalom létrehozhatja illetve újra létrehozhatja a tanácsok hatalmát. Azért politikai forradalomról van szó, mert az alapvető nem-kapitalista termelési viszonyok a hirtelen változástól minőségileg nem alakulnak át. A fordulat csak ezeknek a termelési viszonyoknak a kibontakozását segíti elő (ez természetesen nem jelenti azt, hogy a társult termelők közvetlen hatalomgyakorlásához való átmenet nem hozza magával a termelés-szervezés, nevezetesen az üzemi igazgatás, a tervezés, a munkaszervezés, a bérezés stb. radikális megváltozását). Másrészt ahhoz, hogy a tőkés termelési módot és a burzsoá osztályuralmat a Szovjetunióban és a többi országban újra létrehozzák, elengedhetetlen lenne egy társadalmi ellenforradalom. A kapitalizmus fokozatos restaurációja már csak azért is ki van zárva, mert a gazdasági erőforrásoknak a különböző termelési ágak közötti elosztása sem nem valósítható meg sem „egyidejű” tervvel és értéktörvénnyel, sem „egy kicsit” terv, „egy kicsit” értéktörvény segítségével. A kapitalizmus restaurációjának az előfeltétele egyrésztől egy újonnan

kialakuló tőkés osztály lenne (nincs kapitalizmus tőkés osztály nélkül), másrészt a munkásosztálynak a restaurációval szembeni ellenállását kellene szétzúzni. Azt elfogadni, hogy ezek a feltételek már adottak, egyet jelent azzal, hogy saját osztályunk harcát már azelőtt elvesztettnek nyilvánítjuk, mielőtt az elkezdődött volna.

9. A Szovjetunióban restaurált kapitalizmus (beleértve az államkapitalizmust (8)) tézisének gyengesége leginkább abban mutatkozik meg, hogy képviselőik ötven éve képtelenek arra, hogy valamiféle, erre a sajátos „kapitalizmusra” igaz, történelmileg releváns mozgástörvényt felállítsanak. Az átmeneti társadalomról szóló elemzésünk érdeme abban áll, hogy ezek közül az alapvető mozgástörvények közül néhányat fölváztunk. Azért váztunk fel őket, mert rákényszerültünk. Elemzésünk fontos szerepet játszik a bürokrácia társadalmi lényegének és az átmeneti társadalom termelési viszonyaiban elfoglalt helyének az egzakt bírálat.

A bürokrácia a szónak sem a jogi, sem a gazdasági értelmében nem tulajdonosa a termelési eszközöknek, azaz a termelési eszközök irányítását, amelyet monopolizál, nem tudja sem a magántulajdon kisajátítására, sem valamiféle más, a fogyasztási szférán kívüli különérdek-érvényesítésére felhasználni.

Az a megállapítás, hogy a „kollektív bürokrácia” a beruházás-maximalizálás illetve a „termelésnek a termelés kedvéért való kibontakoztatása” „elvét” képviseli, s hogy ez a szovjetgazdaságban a „tőkefelhalmozás” illetve az „értéktöbblet maximális kipréselése” „elvének” felelne meg, csak a tőkésosztályhoz illetve a tőkés termelési módhoz hozzáított felhalmozási kényszer misztifikált kifejezése. Ez a felhalmozási kényszer nem közvetlenül a nagyipar illetve a gyári termelés tárgy feltételeihez tapad, hanem a kapitalizmusra (és csak a kapitalizmusra) jellemző termelési viszonyokból származtatható. A

magántulajdon, azaz a konkurencia egyrésztől feltételezi a termelési költségek csökkentésének, a termelés és a technika kiterjesztésének illetve a tőke folytonos újratermelésének és felhalmozásának a kényszerét – Marx nyomatékosan kijelenti, hogy konkurencia nélkül, azaz sok-sok tőke nélkül, a növekedés megszűnne a kapitalizmusban. Másrésztől a tőkére nehezedő kényszer a munkanélküliek túl alacsony számából – amely az értéktöbbletráta túl alacsony szintjét feltételezi – is következhetne; de ez a kényszer a hiányzó konkurencia esetén egyszeri lenne, és végül újra a relatív stagnációhoz vezetne vissza. A szovjetbürokráciát, mivel ott nincs tőkekonkurencia, semmiféle felhalmozási kényszer sem jellemzi, még kevésbé az ipari tartalékhadcsereg létrehozásának a kényszere: ellenkezőleg, felhalmozza a munkaerőt és tulajdonképpen az I. ötéves terv óta jelentősebb munkanélküliségről nem tudunk. Ezért elméleti fejtörő marad, hogy a bürokrácia a „beruházás-maximalizálásban” miért érdekelt. (9)

Mindazonáltal a gyakorlat ezeknek az elméleti következtetéseknek felel meg. A szovjet gazdaságot, mint bürokratikus torzított <10> munkásállamot évtizedek óta jellemző fő konfliktusok egyike éppen a gazdasági növekedés potenciális optimalizálása és a gazdasági erőforrások tényleges felhasználása között húzódik. Ez kifejezi a szocialista tervgazdálkodás termelési feltételeit, és ennek a konfliktusnak a következménye az ilyen típusú, a bürokrácia fogyasztásmaximalizáló magánérdekein keresztül érvényesülő optimalizálással szembeni közömbösség. Mivel az erőforrásokat kizárólag a bürokrácia igazgatja és nem áll a dolgozók demokratikus ellenőrzése alatt (az ellenőrzés megvalósíthatatlan széleskörű, szocialista demokrácia nélkül), a gazdasági

növekedés állandóan az optimum alatt marad, és továbbra is óriási költségtételek (veszteségek, pazarlás) terhelik.

A párt és az állami szervek mint a bürokrácia összérdekének a képviselői már 40 éve azon fáradoznak, hogy ezt az ellentmondást legalább részben megszüntessék. Ez volt a „racionális” magva mind a sztálini terrornak, mind a prémiumrendszerhez kapcsolódó fizetésdifferenciálásnak. Ez a reális magva napjaink libermani reformjainak is. A bürokrácia irányítási reformjainak és irányítási formáinak egymásra következő korszakai azonban azt bizonyítják, hogy bürokratikus irányítás mellett nem lehetséges a gazdasági optimalizálás. Minden ilyen típusú reform csak az ellentmondások és a pazarlás egyik típusát helyettesíti egy másikkal. Az a tény, hogy a bürokrácia magánérdekeinek a védelme összeütközik a szocialista tervgazdaság immanens logikájával – ahelyett, hogy azzal egybevágna –, a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy a bürokrácia nem uralkodó osztály. Minden társadalomban fennáll a megfelelés az uralkodó osztály magánérdekei és az adott termelési mód immanens logikája között (a rabszolgatartó érdek konszolidálta a rabszolgatartó társadalmat; a feudális nemesség a feudalizmust, amelyben a magánérdekeit képviselte; a tőkés osztály pedig a profitmaximalizáláson alapuló tőkés termelési módot stb.) A bürokráciának az a hiányossága, hogy nincs osztályideológiája – az a tény, hogy önálló ideológia kialakítására képtelen volt és épp ezért arra kellett korlátozódnia, hogy a marxizmust, amely a proletáriátus érdekeit fejezi ki, „ideologizálja”, illetve revideálja és értelméből kiforgassa – csak az átmeneti társadalom alapvető ismertetőjegyének felépítményi visszatükröződése. Érdekes párhuzamot találhatunk az átmeneti korszak bürokráciájának sajátos helyzete, és az ázsiai termelési mód hivatalnoki karának, a „mandarinoknak” (pl. Kína) a helyzete között.

Ez a példa megerősíti azt a jellemzést, amit a szovjet bürokráciáról adtunk: a kínai hivatalnokok, csakúgy mint a szovjet bürokraták, privilégiumaikat kivétel nélkül az államapparátusban betöltött pozícióiknak és nem a tulajdonuknak köszönhatték; ezért nem alkottak tulajdonos osztályt. Mivel azonban tulajdon nélkül privilégiumaikat nem tudták biztosítani, rendszerint földtulajdon szerzésére és a földbirtokos nemesség soraiba való felemelkedésre törekedtek. Abban a mértékben, ahogy földtulajdonosokká váltak, nem tudták többé ellátni az adott termelési módon belüli szociálökonomiai főfunkciójukat – a földbirtokos

nemesség ellenében is a mezőgazdasági termelés biztosítását –, így aláásták a fennálló társadalmi rendet, és véres parasztfelkelést készítettek elő, amely dinasztikus változást és a parasztok jogainak visszaállítását eredményezte; a korrump és magánérdekeit védő mandarinokat a földbirtokos nemesség visszaszorította, és ismét felváltotta az állam és a termelési mód iránt hűséges hivatalnokokkal, – őket iktatva be az újabb ciklusra. Itt tisztán látható a magánérdekek és az állami illetve irányítási funkció közötti ellentmondás, amely azt bizonyítja, hogy a kínai hivatalnokok csak addig maradtak valóban hivatalnokok, amíg nem alkottak tulajdonosi osztályt, és csak addig válhattak az uralkodó osztály tagjaivá, amíg hivatalnoki funkciójukat megtagadták. A kétféle bürokrácia között további párhuzamosságokat is találhatunk. Kétségtelen tény, hogy a bürokrácián belül vannak olyan erők, amelyek objektíve a rekapitalizáció irányába húznak. Az a követelés, hogy a vállalatigazgatók több jogot kapjanak; hogy munkásokat lehessen elbocsátani, vagy az a követelés, hogy magán a libermani reformon belül a nyersanyagokat és a késztermékeket „szabad áron” lehessen „kiárúsítani”: mindezek a tendenciák objektíve megfelelnek annak a nyomásnak, amely az értéktörvény kiterjesztését tekinti elsődleges céljának.

De megvalósulhat-e ilyen fejlődési tendencia annak minden konzekvenciájával a termelési eszközök állami tulajdonának keretein belül? Ez több, mint valószínűtlen. Ha az igazgató fizetése saját üzeme profitjától függ, az logikusan azzal a következménnyel jár, hogy az üzem tartós függésbe kerül az igazgatótól, azaz bekövetkezik a magántulajdon restaurációja. A magas korrupciós jövedelmek (mindenekelőtt a külkereskedelemben), a külföldi bankszámlák és más tulajdonok bevételei a magángazdaság és vele a munkaerő magánkizsákmányolásának az újjáéledése (legfőképp a szolgáltatások szektorában). mind-mind egy a klasszikus magántulajdon restaurálásának az irányába mutató fejlődés elemei. Egy új uralkodó osztály biztonságát csak a magántulajdon nyújthatja a bürokráciának. Jugoszláviában az 1965-ös reform után ezeket a tendenciákat még tovább is vitték, mint a Szovjetunióban, Magyarországon vagy Romániában. A továbbiakban azonban ténylegesen bekövetkezett ezeknek a tendenciáknak az elkerülhetetlen összeütközése a tervgazdasággal, a termelési eszközök társadalmi tulajdonával, a munkás-önigazgatás Jugoszláviában meglévő elemeivel, és az állami és pártbürokráciának az ehhez a mechanizmushoz kötődő erőivel. Itt avatkozott be

a folyamatba a keleti tömb munkásosztályai között legöntevékenyebb jugoszláv munkásosztály, mégpedig egyértelműen a privilegizált és a restauráció mellett síkraszálló erőkkel szemben. Mindez azt bizonyítja, hogy a keleti tömb országaiban a kapitalizmus fokozatos, „hideg úton” történő restaurációja nem lehetséges, és hogy ennek a folyamatnak a kimeneteléről a társadalmi erők élő küzdelme dönt, nemzeti és nemzetközi szinten.

10. Alapvetően hat komponens összhangja szükséges ahhoz, hogy az átmeneti társadalom (a privilegizált bürokrácia uralmi és igazgatási monopóliumának hiányában vagy annak megszűnte után) a szocialista társadalmi formába átnőhessen:

- a/ a termelőerőknek, a dolgozók életszínvonalának, képzettségének és kulturális színvonalának olyan mértékű növekedése, amely felszámolja a munkának a vezetők és vezetettek közötti társadalmi megosztását, többek között azzal, hogy radikálisan csökkenti a munkaidőt, és ezzel lehetőséget nyújt a közvetlen termelőknek az állam és a gazdaság önkormányzati alapokon nyugvó irányítására;
- b/ munkásönkormányzat, amely nem korlátozódik elsősorban és kizárólag a vállalati szintre, hanem tagolt munkásönkormányzat, a termelés megtervezése, a szükséglet-kielégítési prioritások kielégítése és a fogyasztásról való lemondás („szocialista felhalmozás”) mértékének különböző tervvariánsok alapján való szabad meghatározása a közgyűléseken, a munkástanácsokban és a tanácsok demokratikusan választott helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi kongresszusain, (a választottak visszahívhatóságával; előre meghatározott időszakra történő választással; annak biztosításával, hogy a résztvevők döntő többsége a közvetlen termelők közül kerüljön ki), a társult termelők közös tetteként történjen.
- c/ politikai tanácsdemokrácia, teljes politikai szabadsággal (szervezkedési, sajtó-, felvonulási és sztrájk szabadság) a szocialista alkotmányosság keretein belül, amely arra hivatott, hogy szavatolja a tervvariánsok közötti döntési folyamat demokratikus jellegét, a fejlesztési prioritások demokratikus kiválasztását és a felhalmozásról szóló döntés demokratizmusát. A csak üzemi vagy gazdasági szintre korlátozódó önkormányzat a termelőerők adott centralizációja (a munka társadalmisítása) mellett nem biztosítja a dolgozók számára a társadalmi többlettermék fölötti tényleges rendelkezési jogot, azaz nem biztosított a proletár léttől való elszakadás folyamata.

Ez a folyamat csak abban az esetben valósulhat meg, ha a munkásosztály a közvetlen politikai és gazdasági hatalomgyakorlást összekapcsolja. A tanácsdemokrácia az „állam elhalásának” a kezdetét jelenti, amennyiben mind több és több igazgatási terület kerül a közvetlen demokráciának az érintettek közvetlen önkormányzatának hatáskörébe.

- d/ az áru- és pénzviszonyok elhalásának tudatos előmozdítása és kibontakoztatása; a fogyasztási cikkek és szolgáltatások növekvő körét osztják el szükséglet-kielégítési alapon, és nem pénz közvetítésével. A jövedelmi különbségek radikális csökkentése ugyanebbe az irányba hat.
- e/ a szokások, az erkölcsök, az ideológia és a kultúra folytonos forradalmi átalakításának tudatos előmozdítása és kibontakoztatása, úgy, hogy az előbb felsorolt négy összetevőt emeltyűként szisztematikusan felhasználjuk az individuális „létért való küzdelem”, az egyéni meggazdagodás és a konkurencia tendenciáinak visszaszorítása, illetve a szabad kooperáció és a szolidaritás hajtóerőinek a kibontakoztatása érdekében – de mindezt nem állami kényszerrel, hanem meggyőzés, a nevelés, és elsősorban a társadalmi feltételek megváltoztatása révén.
- f/ a nemzetközi forradalmi mozgalom támogatása és orientálása, mert végső soron csak ez képes arra, hogy a nemzetközi munkamegosztás kiszélesítésével és tőkés környezet nyomásának a megszüntetésével (többek között a fegyverkezési kényszer megszüntetésével) megteremtse a szükséges előfeltételeket a szocialista társadalom felépítésének sikeres befejezéséhez.

Ezeket a folyamatokat nem lehet egymástól elkülönítve tárgyalni. Elhibázott volna egyet vagy néhányat kiemelni közülük, és azt úgy tekinteni, mint egyedül fontosat, meghatározót. A hruscsovi (részben már a sztálini) revizionizmus is azon a nézeten alapul, hogy a termelőerők fejlődése a döntő, és az automatikusan létrehozza az új termelési viszonyokat. A maoi revizionizmus azt feltételezi, hogy csak a politikai vezetésnek és a „kulturális forradalomnak” van jelentősége; nem ismeri fel, hogy a termelőerők elégtelen fejlesztésének a bázisán a „szocialista embertípus” kinevelésének fő forrását jelentő társadalmi valóság szükségképpen hatástalan marad. A növekvő termelőerők valamint az áru- és pénzviszonyok kifejlődése mellett – mindazonáltal – egy társadalom távolodhat is a szocializmus céljától, ahelyett, hogy közeledne hozzá; de az áru- és pénzviszonyok felszámolása akkor, amikor a termelőerők fejlettsége

ezt

nem indokolja, a hiányból fakadó jegyrendszerhez vezet, és mind objektíve mind szubjektíve szintén a szocializmustól való távolodást jelenti. Munkásönkormányzat politikai tanácsdemokrácia nélkül – különösen ha a „szocialista piacgazdasággal” együtt jelentkezik – új objektív és szubjektív akadályokat emel a szocializmus megvalósulásának útjába. De a munkásönkormányzat és a politikai tanácsdemokrácia sem hozza el automatikusan a társadalomhoz és a munkához való új viszonyulást; elkerülhetetlen és elengedhetetlenül szükséges az új magatartás létrejöttéhez a „szubjektív faktor” tudatos bekapcsolása, azaz nevelés és felvilágosítás, vagyis permanens kulturális forradalom. Hogy hatásos legyen, a kulturális forradalmat a termelőerők gyors növekedésével kell alátámasztani, amely lehetővé teszi a szükséglet-kielégítésen alapuló elosztás tényleges kiterjedését, és az áru- és pénzviszonyok tényleges elhalását (enélkül a magán meggazdagodási hajlam és az elidegenült munka megszűnése elérhetetlen marad).

Az átmeneti társadalom törvényszerűségei megmutatják nekünk, hogy végső soron az árutermelés, a pénz, az osztályok és az állam elhalásához szükséges gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális feltételek megteremtéséről van szó: „A szocializmus az osztályok megszüntetése” (Lenin), azaz egy osztály nélküli társadalom felépítése.

Fordította: Kirilla Béla, Tütő László

Jegyzetek:

1. Lásd erről – többek között – nem-marxista oldalról Marc Bloch „La société Féodale” c. művének megfelelő fejezetét és az E. M. Stajerman és Sz. I. Kovaljov, szovjet szerzők közötti vitát. Friedrich Engels ilyen értelemben nyilatkozott „A család, a magántulajdon és az állam eredetét”-ben.
2. Többek között az eladhatatlanságnak, a túltermelésnek, az áru-ellenérték nem realizálásának következménye.
3. Természetesen nem a „korlátlanul növekvő szükségletek” hírhedt sztálini formuláját használjuk, amely valójában a kommunizmus lehetetlenségét implikálja. Törvényként fogalmazható meg, hogy a telítettség egy meghatározott fokától és egy meghatározott kulturális foktól kezdve a szekunder anyagi javak iránti igény gyorsan vissza fog fejlődni, és a szükségletek egyre inkább a személyiség önmegvalósítására (azaz az

alkotó aktivitás lehetőségére) fognak irányulni, továbbá létrejön a társadalmi-emberi viszonyok széles kibontakoztatására való törekvés.

4. Nicos Poulantzas „Pouvoir politique et classes sociales” c. könyvében megkülönbözteti a technikai és a társadalmi termelési viszonyokat.
5. Lásd többek között Charles Bettelheim „Calcul économique et formes de propriété” (Paris, Maspero) c. művét, valamint levelezését Paul M. Sweezyvel: „On the Transition to Socialism” (New York, Monthly Review Press).
6. Bernard Jobic hozzánk intézett szemrehányása ellenére (La révolution culturelle et la critique de l'économisme, in: Critiques de l'économie politique, Nr. 7-8. 1972. április - szeptember), semmiképpen sem képviseljük azt nézetet, hogy a tervgazdaság „magán- és magáértvalóan” szocialista termelési viszonyokat tartalmaz. Amit hangsúlyozunk, az inkább az a tény, hogy a tervgazdaság a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet periódusában specifikus termelési viszonyokat tartalmaz. Az „egyéni üzemi gazdaságosság” dogmájának elutasítása természetesen nem jelenti a legpontosabb számbavétel tagadását. Ellenkezőleg: a számbavétel csak akkor tud objektíven, kifogástalanul és teljes intenzitásban működni, ha a materiális jövedelmi és fogyasztási érdekektől elválik, és nyílt, demokratikus ellenőrzés alá helyeződik. A munkástanácsok, amelyeknek nem áll többé érdekükben a készletek „felhalmozása” vagy a termelési kapacitások eltitkolása, mert bevételeik nem kapcsolódnak majd közvetlenül valamiféle „tervteljesítéshez”, normális esetben nemcsak hogy pazarolni nem fognak, hanem meg is büntetik a pazarlót, mert a tékozlás pótlólagos munkaráfordítást illetve fogyasztáskiesést okoz, amiben a termelők semmiképpen sem érdekeltek.
7. Marx A gothai program kritikájában hangsúlyozat, hogy a kommunizmus alsó szakaszában, a tulajdonképpeni szocializmusban sincs már áruterelés: a termelési eszközök köztulajdonán alapuló, kollektív társadalomban a termelők nem cserélik ki a termékeiket; éppígy a termékekre fordított munka itt nem e termékek értékeként, egyik dologi tulajdonságaként jelenik meg, mivel akkor, a tőkés társadalommal ellentétben, az egyéni munkák már nem kerülőúton, hanem közvetlenül az összmunka alkotórészeiként léteznek. A „munkahozadék” szó, amely manapság is elvetendő kétértelműsége miatt, így elveszti minden értelmét.

Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból éppenhogy keletkezik: amely tehát minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán

viseli annak a társadalomnak az anyajegyeit, melynek méhéből származik. (MEM 19. kötet 17-18. o.)

8. Annak a tézisnek, hogy a Szovjetunióban államkapitalizmus van, természetesen olyan képviselői is vannak, akik a problémát úgy kerülik meg, hogy kijelentik, az „államkapitalizmus” a „magánkapitalizmustól” különböző termelési mód. Képtelenek azonban arra, hogy ennek a „termelési módnak” a mozgástörvényeit elemezzék.
9. A tétel néhány képviselője szerint a „külfölddel való konkurencia” kényszeríti ki a beruházás-maximalizálást. Ha az árutermelésnek az imperialista országokkal a világpiacon folyó konkurenciájáról van szó, akkor a tézis valószerűtlen: ez a fajta árucsera a Szovjetunió bruttó társadalmi termékének csak az 1 %-át érinti. Hogy ez kényszerítene a maximális beruházásokra, továbbra is nehezen elképzelhető. Ami a „katonai versengést” illeti, arra is inkább a növekedés optimalizálása jellemző, mintsem a gazdaságilag és katonailag hatástalan „beruházás-maximalizálás”.

ERNEST MANDEL:

A SZOCIALIZMUS A XXI. SZÁZAD KÜSZÖBÉN

1. Mi a szocializmus?

A szocializmus a marxi és engelsi hagyomány szerint a társult termelők társadalmát jelöli – a kommunista társadalom első, alacsonyabb szintű fázisát –, melyet a termelőeszközök közös tulajdonba vétele, a szükségletek kielégítése érdekében történő tervgazdálkodás /áru helyett egyszerű használati érték előállítás/ jellemez. Osztályok és állam, vagyis a polgárok tömegeitől adminisztrálás, igazgatás és önkéntes döntéshozatal céljából elkülönülő apparátus vagy szervek nélküli társadalomról van szó.

Csak a termelők és polgárok /tehát fogyasztók/ önigazgatásán alapuló társadalom lehet ilyen, amely ura és irányítója sorsának, megszabadult a piac törvényének /az értéktörvénynek/ önkényétől, valamint a zsarnok hatalmak és államapparátusok uralmától. Szabadon és tudatosan dönt anyagi eszközeinek és a társadalmi tevékenységek folytatásához rendelkezésre álló időnek a felhasználásáról – a rendezett és indokolt javaslatok közül történő választással. Ezért a társadalomnak nem egyetlen párt v. „távirányításra” szolgáló rendszer hegemoniájára, hanem politikai pluralizmusra van szüksége – a kifejezés mélyebb, a nemzeti /és nemzetközi/ prioritás oksági alternatíváinak értelmében. Ez semmiképpen nem zárja ki a regionális és helyi városnegyedek, gazdasági ágazatok vagy társadalmi tevékenységek szintjén kialakuló decentralizáció számos mechanizmusát, melyek kereteiben a bázis demokratikus szervei kinyilváníthatják döntéseiket.

Az ilyen szocialista társadalom kiépítését nemzeti téren a társadalmi-politikai erők nemzetközi szintű viszonyainak egyenlőtlen fejlődését szem előtt tartva kezdődhet meg. Teljességében ezt azonban csak világméretben, ti. a világ vezető országainak bevonásával lehet megvalósítani.

Az ekképpen meghatározott szocializmus nem földi paradicsom, ezeréves álmok beteljesülése, sem az egyén és társadalom, vagy társadalom és természet közötti tökéletes összhang megteremtése. Nem a „történelem vége”, vagy az emberi létet determináló ellentmondások felszámolása. A szocializmus hívei sokkal szerényebb cél elérésére törekednek: felszámolni az elmúlt századok és korunk hat-hét legsúlyosabb ellentmondását, amelyek a

múltban és jelenben egyaránt az emberiség tömeges szenvedésének forrását képezték, ill. képezik: az embernek ember által való kizsákmányolása és leigázása; a háború és tömeges erőszak; az éhínség, egyenlőtlenség és a társadalom bizonyos rétegeinek ínsége az alapvető szükségletek kielégítése terén; a nők, néhány „alacsonyrendűnek” tartott etnikai csoport vagy emberfaj, valamint a nemzeti és vallási kisebbségek stb. intézményesített és következetes diszkriminálása, gazdasági és ökológiai válságok.

Az említett ellentmondások megszüntetésével az emberiség drámája nem ér véget. Tényekkel bizonyíthatnánk, hogy csak akkor kezdődik. Az emberiségnek a múltban és a mai napig átélt drámája valóban embertelen és ősi. Bárhogyan volt is, a végső tét megérdemli, hogy teljes nagyságában szemléljük. Ez csak egyike az alternatívák sokaságának, melyekkel az emberiségnek szembe kell néznie. Mi szocialisták, meg vagyunk róla győződve, hogy az említett hat-hét ellentmondás feloldása mind az érte küzdő faj, mind az egyének szempontjából hatalmas ugrást jelentene a fejlődés és felszabadítás útján, amely jelentőségét tekintve a kannibalizmus vagy a rabszolgaság megszüntetésével azonos. Meggyőződésünk, hogy ez a haladás csak a magántulajdon, az áru és a pénz elhalásával lehetséges, mert ezek alkotják a társadalmi osztályok és az állam elhalásának alapját. Ezen elhalás, ti. egy szocialista világföderáció létrejötte nélkül az időszerű status quo nem tartható fenn. A fékevesztett versengés és egyre kegyetlenebb összetűzések az emberi civilizáció felbomlásának, az emberiség eltűnésének veszélyét rejtik magukban – ez napról napra nyilvánvalóbb.

2. A szocializmus nélkülözhetetlen

A szocializmus a korábban meghatározott értelemben nélkülözhetetlen, mert ellenkező esetben az emberiség óhatatlanul katasztrófa felé sodródik. A szocializmus nélkülözhetetlenségében való kétkedés az emberiség önmegsemmisítő képességének alulbecsülését rejtí magában, melyet a válságban levő polgári társadalom akkumulál. Ez az alábecsülés egészen közel áll a felelőtlenséghez.

A legkirívóbb önmegsemmisítő irányzatok /nukleáris, biológiai és vegyi/ harceszközökkel való fegyverkezési verseny és az ökológiai egyensúlyt fenyegető veszély képében jelentkeznek. Teljesen felesleges az emberi élet Földről való eltűnésének kockázatáról tanúskodó számtalan tudományos forrás felsorolásába bocsátkoznunk,

amelyek a világviszonylatban is rendkívül gyorsan terjedő tendenciák meglétét bizonyítják. Többé a dilemma nem: szocializmus vagy barbárság. Korunk nagy dilemmája: szocializmus vagy pusztulás.

Ennél valamivel enyhébb a „harmadik világ” elszegényedésének, a legelmaradottabb területeken pusztító éhínségnek, valamint az imperialista metropoliszokban élő lakosság jelentős része marginális vagy félmarginális rétegekre való tömeges lezülésének fenyegető kockázata. Ha elfogadjuk reális hipotézisnek az 1985-1987. évi időszakra az imperialista országok tényleges munkanélkülieinek számát 40 millióra becsülő adatot, akkor ez a szám a munkanélküliek családtagjaival, a részben munkanélküliek családtagjaival, „a munka piacáról kiűzött” nőekkel és erre a piacra sohasem került fiatalokkal együtt az ún. „gazdag” országok százmillió lakosát teszi ki, akiket már most anyagi, intellektuális és erkölcsi nyomor sújt. Pedig a válságnak ez csak az első szakasza, amely még el sem érte csúcspontját. A duális társadalom létrehozásának burzsoá projektuma az említett szám megkétszerezéséhez vagy megháromszorozódásához vezethet.

El kell vetni azt az illúziót, mely szerint ezek az irányzatok csak embrionálisak, s hogy vészjósló következményeik megakadályozhatók az elviselhetőség küszöbén, lehetővé téve az anyagi civilizáció és az emberi kultúra állandóságát, a társadalom szerkezetének gyökeres megváltoztatása nélkül. Ennek éppen az ellenkezője igaz. A korábban leírt irányzatok romboló következményei egyre halmozódnak: ma pl. elmélkedhetünk az ökológiai krízis következményeinek az aktuális gazdasági válságra gyakorolt hatásáról – holnap ennek az ára már jóval nagyobb lesz.

Az az illúzió, hogy a dolgok ilyen állása túlzottan katasztrofális törések nélkül, hosszabb ideig fenntartható, a kapitalista rendszer állítólagos korlátlan alkalmazkodóképességéről, az árugazdálkodás látszólag kiváló rugalmasságáról és az „önszabályozó mechanizmus” ún. mindenhatóságáról szóló hipotézisen alapul, melyet a XX. század folyamán állandóan igazolni igyekeztek. Létezését pedig az a tény támasztja alá, hogy a válságok, háborúk, mindenféle katasztrófák nem vették át a „business as usual” – „az üzlet nyitva” - típusú folyamatos rutintevékenységet helyét, csak időnként megszakították. Vaknak kell lenni, ti. bűnösnek századunk történelmének abszolút felületes áttekintésében, hogy ne vegyük észre: az egyensúly időszakos megbomlásának terjedelme és jelentősége évtizedről évtizedre fokozódik.

Az első világháború tízmillió életet követelt. A második ára: 80 millió halott. Mi történne a harmadikban?... Az első és második világháború között húsz „helyi háborúra” került sor. A második világháborútól napjainkig már vagy ötvenet éltünk meg, számuk évről évre, hónapról hónapra gyarapszik.

A két világháború között Ázsiában és Afrikában mintegy 30 millió ember halt éhen. Az 1940. évvel kezdődő időszakban e szám a tízszeresére vagy még ennél is többre növekedett. Etiópia tragédiája tanúsítja, hogy ezen a téren csak most kezdődnek az igazi katasztrófák. A két háború között az éhínség gyötrelmes szenvedése húsz országra terjedt ki fokozatosan; manapság már endémia-szerű – ha nem intézményesített – legalábbis hatvan-hetven vagy még több országban. Az egyetlen „fényes” pont: 1945-től napjainkig nem jött létre újabb Auschwitz vagy Hiroshima. De ki merné szavatolni, hogy ez az állítás húsz év múlva is érvényes lesz?

Századunk első felében a sivatagok terjeszkedése, a folyók és a légkör életveszélyes szennyeződése csak földgömbünk néhány vidékén előforduló, marginális jelenség volt. Ma döbbenetes hirtelenséggel ébredünk tudatára, hogy nemcsak a saheli és amazonasi katasztrófa tanúi lehetünk, hanem az NSZK-beli erdők több mint fele váratlan kipusztulásának is.

Amennyire felelőtlen a viharfelhőként tornyosuló veszélyek lebecsülése, annyira képtelen az a következtetés, hogy túlságosan késő bármit is tenni, a katasztrófa már bekövetkezett; vagy más változatban: az emberiség vesztébe rohanása ma már megakadályozhatatlan folyamat. Ez a borúlátó felfogás csak a félelem és csalódottság, a leszerelési lidércnyomás és elbátortalanodás racionalizálódásának jele. Érvként azonban nem tud felmutatni egyetlen tudományos bizonyítékot sem, és sokban az értelem szándékos elvetésére emlékeztet.

Az ilyen reakció még az élet és az érzelmek szempontjából is esztelen. Ha a családi házban tűz ütött ki, és a számunkra kedves lényeket veszély fenyegeti, egyetlen férfi vagy nő – aki megérdemelten viseli ezt a nevet – sem fogja kijelenteni: „Ne tegyünk semmit a megmentésükért.” Azoknak, akik tűzvészkor megelégszenek a bölcselkedéssel, hogy érdemes-e egyáltalán oltani, amikor már holnap újból kiüthet, méghozzá az előzőnél sokkal szörnyűbb tűz – nincs nagy lehetőségük a túlélésre.

A Földünkön élő fajokat a létfenntartás ösztöne, az élethez való ragaszkodás jellemzi. Ez az emberi nem alapvető jellegzetessége is. Ezért fognak a katasztrófa

megakadályozása, a tűz eloltása érdekében tett erőfeszítések – ameddig még van rá lehetőség és idő – a végén mindig felülkerekedni. Ezért folytatódik a szocializmusért vívott küzdelem is. Az emberi nem jövőjével kapcsolatos kishitű fatalizmus ellenére nagy lehetőség van a végső győzelemre.

Az emberiség visszafordíthatatlan szakadék felé sodródásáról szóló tézis mögött az Apokalipszis-veszély okaira vonatkozó hamis diagnózis rejtőzik. Fajunk önmegsemmisítési tendenciái nem az „örökölt tőkéből”, valami „veleszületett fogyatékoságból” erednek. A fenyegető katasztrófák nem az értelem túltengéséből, hanem az értelem hiányából, nem a mértéken felüli, hanem az elégtelen tudományból, nem elenyésző ösztönszerű reakciókból, hanem a túlzott ösztönszerűségből és minimális tudatosságból erednek.

Ha a korszerű technológia okozott is katasztrófákat, erre csak azért került sor, mert bizonyos másodlagos termékei ismeretlenek maradtak. A tudás határainak kiszélesítése és a természettudományok lendületes fejlődésének biztosítása növeli a katasztrófák elkerülésének lehetőségét, ezért semmiképpen sem szabad korlátozni őket.

A probléma lényege azonban másban rejlik. A természettudományok előretörését, az ember természet feletti győzelmének magasabb fokát az emberiségnek saját „második természete”, ti. társadalmi környezete, sajátos társadalmi struktúráinak fejlődése és társadalmi magatartásának meghatározása feletti uralom szinte teljes mértékű elmaradása követte – ez volt az ésszerűtlen fejlődés ára. Ebben rejlik a fenyegető katasztrófák valódi forrása.

A marxizmus egyik nagy vívmánya, amelyet újabban a nem-marxista tudósok is egyetemesen kezdenek elfogadni, a technológia és tudomány társadalmi meghatározottságának hangsúlyozása. A technológia és a tudomány története természetesen saját logikáját követi. Megvannak sajátos, alapvető követelményei – a „társult” tudományágak követelményeivel gyakran szoros kölcsönhatásban levő – minden egyes diszciplínára vonatkozóan. Legjelentősebb fordulópontjai azonban az összesített társadalmi logikát tükrözik, újabb kísérletekből, értelmi szerkezetekből keletkeznek, amelyek a maguk részéről speciális társadalmi szükségleteknek és értékeknek felelnek meg.

Ilyen értelemben a háborút előkészítő versengés nem a kvantumfizika automatikus terméke. Az óceánok szennyezettsége sem a szervesetlen kémia terén elért fejlődés elkerülhetetlen eredménye. A sivatagok terjeszkedése nem a mezőgazdasági munka produktivitását

növelni képes erőfeszítések áldatlan eredménye. A felsorolt kockázatok és kudarcok a tőke önkényuralmának alárendelt technika és tudomány fejlődéséből erednek. Az üzemtől üzemig elszámolt és beszédett profit – s ezáltal a versenyképesség és tőkefelhalmozás kíméletlen imperativusának – dominanciája alá került kutatás eredményei, amely szem elől veszíti a munkaerőre, a társadalom egészére vagy az ökológiai egyensúlyra gyakorolt hatás tartós következményeit.

Háborúhoz és krízishez a rövidtávú felaprózott érdekek értelmében történő, teljes és tartós következményeitől független beruházási határozatok vezetnek. Ebben, nem pedig másban keresendő a forrása mindazon részleges ésszerűség és teljes irracionáltság egyre robbanékonyabb keverékének, amely a burzsoá társadalom fejlődési tendenciáinak összességét jellemzi.

Így érkeztünk a probléma lényegéhez. A szocializmus nélkülözhetetlen, mivel a burzsoá társadalom logikája, a magántulajdon és árugazdálkodás, az egyéni gazdagodás iránti sóvárgás logikája, de nem mindenekelőtt e logika által az egyéni és a társadalmi magatartás valamennyi terén serkentett univerzális versengés mechanizmusai diktálják a katasztrófa felé vezető pokoli ütemet. Beruházni bármikor, bármilyen módon, még a 700 milliárd dolláros adósság és a munkanélküliek /a városokban és a harmadik világban együttvéve/ több száz millióra rúgó száma ellenére is. Előállítani bármit – akár természeti források megsemmisítésének árán. A készülő nukleáris bombák a Föld minden élőlényét tízszer, hússzor, negyvenszer képesek megsemmisíteni.

Ezt a dinamizmust a mai körülmények között egyre nehezebb és nehezebb ellenőrizni – akár tisztán a kapitalista világról, akár a „két lágerre” osztott világról van szó. Mindezt csak a világszocializmus győzelmével lehet ostromzár alá venni, megállítani. Nélkülözhetetlen szükségletté, élet vagy halál kérdésévé vált az emberiség részére, hogy anyagi léte szervezési módjának ura, gazdasági, társadalmi és politikai életének irányítója legyen. Ez a kérdés hasonló fontosságú, mint a természet erőinek megzabolázása: amilyen mértékben elmarad az első kérdés feltevése, úgy válik a második a halál forrásává. Amilyen mértékben érvényesül az első kérdés, annak arányában fog a második ellenőrzés alá kerülni és e bolygó lakossága óriási többségének életét és boldogságát szolgálni.

Semmiféle tisztán mechanikus erő, „sorsdöntő fogaskerék” nem akadályozhatja meg a világ 750 millió társult termelőjét annak – egyik napról a másikra való – eldöntésében, hogy mindörökké megszüntessék minden

nukleáris, biológiai és vegyi harci eszköz vagy akár minden nehézfegyverzet előállítását, hogy azonnal megsemmisítsék a fegyverek összes fellelhető tartalékát, és hogy ezen határozatok tiszteletben tartásának biztosítására ellenőrző és korlátozó mechanizmusokat létesítsenek. Ehhez elegendő, hogy urai legyenek saját gyáraiknak, és közösen igazgassák őket. Nem létezik olyan objektív gazdasági törvényszerűség, olyan „vaskemény fatalitás”, amely meggátolná a 750 millió, társult termelővé szerveződött bérmunkást, hogy minden termelő részére azonos feltételekkel felosszák az észszerű szükségleteket kielégítő javak előállítására és szolgáltatások nyújtásához szükséges teljes munkaóra-mennyiséget, s azonnal 25 vagy 20 órás munkahetet vezessenek be – ahelyett, hogy az emberiséget két csoportba: heti 48 vagy 56 órát robotoló férfiakra és nőkre, ill. semmilyen társadalmilag elismert munkát nem végző, esetleg marginálisan egyre nyomorultabb bérért dolgozó férfiakra és nőkre osszák.

Alkalmasak vagy alkalmatlanok-e a döntéshozatalra – ezt a férfiaknak és nőknek kell bizonyítaniuk. Semmiféle akaratuktól független „automatizmus” nem akadályozhatja meg őket abban, hogy az értelem és az emberi szolidaritás útját válasszák. Az óriási többség érdeke megköveteli, hogy inkább a szocialista megoldást kövessék, veszélyes katasztrófákban való erőltetett részvétel helyett.

3. A szocializmus lehetséges

A saját sorsukat irányító társult termelő öngazgatású társadalma mindenképp azért lehetséges, mert a termelőerők elért fejlődési foka anyagi előfeltételeket teremt a hiány és az árugazdálkodás elhalásához világviszonylatban. Ez természetesen az anyagi eszközök radikális újrafelosztását követeli meg, amellyel kiküszöbölnék szakszerűtlen igénybevételüket, illetve, célszerűtlen és tékozló felhasználásukat (fegyvergyártás, az egészségre ártalmas termékek előállítása, stb.). A beruházások újrafelosztása is szükségszerű: elsőbbséget – nem önkényes és technokrata diktátumok alapján, hanem a termelők és fogyasztók által demokratikusan megszabott előnyök szerint – az alapvető szükségletek kielégítése kap majd.

Meggyőződésünk, hogy a jelenleg rendelkezésre álló anyagiak lehetővé teszik e problémáknak elfogadhatóan rövid időn belüli megoldását, és nincs ok annak feltételezésére, hogy az ínség világviszonylatban elkerülhetetlen, különösen amikor az alapvető igényeket kielégítő javakról és szolgáltatásokról van szó

(élelmiszer, ruházat. az alapvető kényelmet biztosító lakás, művelődés és szabadidő, személyszállítás). A piacra termelés elhalása nem utópia. Lehetséges ugyanis e bolygó valamennyi lakója számára – az ökológiai egyensúly megsemmisítése nélkül – elegendő élelmiszert biztosítani, az egész bolygó szintjén ellenőrzött demográfiai gyarapodás arányában, amely jelenleg már elérte azt a pontot, ahonnan kontrollálása lehetséges. Ami pedig az energiaforrások vagy bányakincsek sorsdöntő kimerülésétől való félelmet illeti, elmondhatjuk, ez manapság még alaptalan – erről tanúskodnak a rendelkezésünkre álló tudományos adatok.

Az éhínség és szegénység felszámolásához szükséges nettó eszközök és termékek világméretű újrafelosztása semmi esetre sem jelentheti az északi félgömbön élő termelők átlagos életszínvonalának elkerülhetetlen csökkenését. Ez a napjainkban értelmetlenül elherdált pénz felhasználásával oldható meg: ezek ugyanis semmilyen mértékben nem járulnak hozzá az említett életszínvonal fenntartásához. Két adat is elegendő annak bizonyítására, hogy e célra az emberiség milyen hatalmas tartalékokkal rendelkezik.

A katonai kiadások összege világviszonylatban könnyedén eléri, sőt meg is haladja az évi 700 milliárd dollárt. Az imperialista hatalmak és a tőlük függő, részben iparosított országok kihasználatlan ipari és mezőgazdasági kapacitásai – összesítve, az utóbbi tíz év átlagában – 20 %-ot tesznek ki: az elébb említett kiadás kétszeresét. A Szovjetunióban és Kelet-Európában, a folyamatos termelésben kihasználatlan munkaórákat – ti. amelyek alatt a meglévő felszerelés és a bérmunkások semmit sem gyártanak – a legalacsonyabb százalékban kell meghatározni, mivel a nyolcórás munkanap tekinthető „normálisnak”. (Andropov egyszer megemlítette, hogy az ipar összesített munkaidejének mintegy 33 %-a kihasználatlan.) E számok összeadása lehetővé teszi, hogy betekintést nyerjünk, mi érhető el ma az emberiség létszükségleteinek kielégítése terén – nem feledkezve meg a jelen ismereteink alapján felújíthatatlannak minősített természetes források kihasználásának számbavételekor kötelező óvatosságról.

A piacra termelés elhalása nyilvánvalóan nem olyan folyamat, amely máról holnapra, bármilyen kormány rendeletére bekövetkezhet, még ha a többség demokratikusan verifikált, szabad, pluralista választásokon döntene is mellette. A társult termelők, saját termelőeszközeik urai, a legnagyobb mértékben érdekelték abban, hogy produktív erőfeszítéseikkel maximálisan takarékoskodjanak. Ezen érdekek

összefonódása a nem alapszükségletek kielégítését célzó termelési érdekeltséggel olyan társadalmi-gazdasági feszültségeket idézne elő, amelyek optimális (nem pedig egyedül lehetséges) megoldása a piac és pénz szektorának további létezését követeli meg, de kizárólagosan a „fölösleges” terén – párhuzamosan azzal a piac és pénz nélküli szektorral, amelyben a szükségletek kielégítését szolgáló elosztás elvét alkalmazzák. E két szektor együttélése olyan tény, amely nem teszi lehetővé, hogy napjaink ily módon szervezett – kapitalista vagy ún. szocialista – gazdaságából közvetlenül „ugorhassunk” át a Marx és Engels által leírt valódi szocialista gazdaságba. Közéjük egy átmeneti időszak ékelődik, amely az ún. szocialista országokban már megkezdődött, de még messze van a befejezéstől.

Az átmeneti időszak történelmi logikája megköveteli, hogy mind az árutermelésnek, mind a társadalmi többletterméknek a termelők többségének szabad, demokratikus módon kinyilvánított akarataival ellentétes mindennemű meghatározása és elosztása fokozatosan elhaljon. A dolog lényege ugyanakkor abban is rejlik, hogy biztosítani kell a társadalomnak igazgatókra és igazgatottakra való felosztásán alapuló társadalmi egyenlőtlenség és mindennemű anyagi feltétel elhalását (ezek az anyagi feltételek többek között a munkanap hosszúságára valamint az információkhoz és az ismeretekhez való hozzáférhetőség formáira vonatkoznak, mert ezek csak a társadalom egy része számára teszik lehetővé, hogy igazgasson, amíg másik részt a folyó termeléshez kötik). Ily módon az árutermelés megszűnése nemcsak összefügg, hanem szoros kapcsolatban áll a társadalmi osztályok és állam elhalásával.

A harmadik forradalom, a technológiai forradalom, fő irányai – amelynek manapság éljük progresszív „vulgarizációs” általánosítási szakaszát – csak fokozzák az említett gyökeres változásokhoz szükséges anyagi lehetőséget. A félautomatizálásnak a robotok alkalmazására és teljes mértékű automatizálásra irányuló gyorsütemű fejlődése, a munkanapnak fél munkanapra való csökkentése semmiféleképpen sem azonos a teljes anyagi termelés csökkentésével. A mikroelektronika napjainkban a minden információhoz és ismeretekhez való legdemokratikusabb hozzáférhetőséget biztosítja bolygónk minden lakosa számára. Ez műszakilag lehetséges, és viszonylag könnyen elérhető. A felmerülő nehézség nem műszaki, hanem politikai és társadalmi jellegű: milyen módon biztosítható, hogy a korszerű technika korlátlan lehetőségei ne újabb katasztrófákat idézzenek elő, ne újabb visszaéléseket vonjanak magukkal, ne újabb

kedvezményeket tegyenek lehetővé egyesek számára, és ne a kiváltságosok monopóliumát segítsék elő. A válasz kizárólag a következő lehet: csakis oly módon, hogy ezeket a demokratikus ellenőrzés végzésére és a hatalom gyakorlására kollektívan megszervezett termelők/fogyasztók tömege veszi kezébe.

Mi valójában a gazdaság piac nélküli és piaci ágazata közötti sajátságos összetételről beszélünk, amelyben az első az utóbbinak a mellőzésére, kizorítására törekszik. Nem valamiféle doktriner tudományos elméleten alapuló vélemény ez (hiszen Marx és Engels számára a teljes mértékben létrehozott szocializmus az árutermelés mellőzését jelentette). Nemcsak a gazdasági, hanem mindenekelőtt a piaci termelés társadalmi és pszichológiai következményeinek marxista elemzéséből eredő elkerülhetetlen következtetésekről van szó.

A történelmi tapasztalatok ismeretében – ideértve az úgynevezett szocialista országok tapasztalatait is – vitathatatlan, hogy az árugazdálkodás túlhaladása – a jelentéktelen szinten állónak a kivételével – óhatatlanul a versenyképességnek a fogyasztásra és cserére szolgáló anyagi eszközök (és néhány termelőeszköz) biztosítása céljából való túlhaladását, valamint az egyéni kisajátítás és az egyéni gazdagodás irányvételén való túljutást, következésképp pedig azon társadalmi-gazdasági akcióra irányuló serkentés túlhaladását is jelenti, amelyeken e magatartásformák alapulnak.

Az effajta cselekvés ösztönzői még véletlenül sem az emberiség veleszületett jellemzői, hiszen évezredekig nem voltak meg az emberi magatartásban. Röviddel ezelőtt még a falusi házközösségek és törzsközösségek számottevő részében sem fordultak elő, amelyekben azelőtt az emberiség nagy többsége élt. Amint azonban az árutermelés bővülni kezd (vagy ami ugyanarra vezethető vissza, ha megszűnése csak a társadalmi-gazdasági tevékenység egy részére vonatkozatható), a vele kapcsolatos általánosítás mindennemű „szocialista propagandát”, mindenfajta „nevelést”, minden „totalitárius tudománytalanságot” mellőz. Mint ahogy a Szovjetunióban történt, ahol a népi bölcsesség a sztálini terror legvéresebb korszakára tolvajnyelven a „blat”, vagyis „erősebb Sztálinnál” kifejezést proklamálta.

A szocializmus véglegesen megállapított új társadalmi rendszerré alakul, olyan rendszerré, amely önmagát minden külső korlát ellenére – ideértve az állami megszorítást is – automatikusan újjáteremti akkor,

amikor az összes munkás/fogyasztó együttműködésre és szolidaritásra való serkentése – amely az előző társadalomban hegemonsztikus ugyan, jóllehet alacsonyabb szinten, de amelynek ma fokozatosan az egész emberiségre ki kell terjednie – általában véve helyettesíti és felcseréli az egyéni gazdagodás szűk körű motivációját. Az utóbbinak az előzővel való helyettesítése nem utópia, mivel mindkettőnek antropológiai gyökerei vannak. A hiányok és a nélkülözés, valamint ebből eredően a létért folytatott küzdelem – *struggle for life* – teremti meg az említett cseréhez szükséges anyagi alapot.

Az e csere szempontjából nélkülözhetetlen társadalmi környezetváltoztatás és pszichológiai forradalom azonban a termelőerők gyorsított fejlesztésénél, az anyagi gazdagodás és jólét egyszerű „implóziójánál” többet igényel. A termelési viszonyok és a csereviszonyok forradalmát követeli meg, hogy a termelők és fogyasztók tömegeinek együttműködése és szolidaritása a teljes gazdasági tevékenység mozgatóerejévé alakulhasson át. Ennek pedig az anyagi és társadalmi előjogok eltűnésével együtt éreztetnie kell hatását minden férfi és nő mindennapi életében. Mindez azonban megvalósíthatatlan a piaci termelés és az ezen alapuló versengés megszűnése, illetve elhalása nélkül. Nincs szándékunkban leírni az elhalási folyamat valamennyi szakaszát, amely holnap a kapitalizmus általános legyőzéséből és az úgynevezett szocialista országok társadalmi fejlődésének elért szintjéből fog eredni. Még csak fel sem vetjük azt a kérdést, vannak-e ilyen „univerzális” szakaszok, s hogy nem volna-e jobb, jelenlegi ismereteink birtokában megelégednünk a demokratikus és öngazgatási szervezés fő nehézségeinek pragmatikus elemzésével és megoldásával, keletkezésük időrendje szerint, vagyis úgy, ahogy fokozatosan a szocialista forradalom valódi folyamataiból és ezen forradalmakat befeketítő bürokratikus megnyilvánulásokból erednek. A problémákat a legátfogóbb formájában a történelem szintjén szándékozzuk felvetni, szem előtt tartva a szocializmus problémájával kapcsolatos – véleményünk szerint – döntő jelentőségét.

4. Mely társadalmi-politikai erők teremthetnek szocializmust?

A hagyományos szocializmus azon tézisen alapul, hogy az osztály nélküli társadalom hatalomra kerülése nem lehet egyszerű Aufklärung – az „értelem”, a „tudomány”,

az „emancipálódás utáni sóvárgás” vagy az emberek nagy többsége számára például az etikai jólét elérésére irányuló, a nemes motivációk által vezérelt nevelés és propaganda eredménye, s hogy ezek a motivációk Marxtól és Engelstől kezdve a szocialista aktivisták körében a legkifejezettebbek. Sőt, az erőteljes és tartós szocialista tevékenységhez nélkülözhetetlenek is. A szocialista elmélet (Engels többször világosan a szocialista terminust használta) és az emancipálódásra való végső elszántság nélkül a szocialista társadalom megteremtése, úgy látszik, elképzelhetetlen.

Habár ezek a motivációk és serkentések nélkülözhetetlenek, nem bizonyulnak elegendőnek a szocializmus győzelméhez. A szocializmus győzelme a társadalom osztályokra való tagolódásának megszüntetésére irányuló projektummal összhangban az anyagi érdekeltségű társadalmi erők fennállását igényli, s ugyanezen anyagi érdekek érvényesítése jegyében az osztályok megszüntetésére kifejtett társadalmi akcióját követeli meg. Ez az irányvétel csak egy valóságos osztály valóságos mozgalmából eredhet, amely valóban le tudja győzni a burzsoá rendszerek, illetve a burzsoá rendszermaradványok által az osztály nélküli társadalom megteremtése felé vezető úton állított akadályokat. A fő akadályt, de semmi esetre sem az egyetlen, a termelőeszközök feletti magántulajdon képezi.

A régi szocialista projektum ilyenfajta materialista meghatározása – amely éppen olyan régi keletű, mint amilyen ősi a társadalomnak az emberiség által végérvényesen és visszavonhatatlanul sohasem elfogadott osztálytagolódása, amely ellen (a küzdelem viszonylagos sikereire vagy sikertelenségeire való tekintet nélkül) évszázadok folyamán szüntelenül lázadt – alkotja Marx fő hozzájárulását a szocialista ügryhöz, a termelők s általában az emberiség felszabadításáért vívott harchoz. Ez tette lehetővé a marxizmust jóval megelőző célszerű és tudatosan vállalt szerveződésének és a szocialista projektumnak a fokozatos egyesítését, amely csúcspontját századunk első negyedében, az 1905-1932. évi időszakban érte el. Ettől kezdve lappangó, vagyis nyíltan még nem jelentkező válságban van. Ez a válság – a történelmi kudarcok látszataként – néha robbanékonyabb, néha pedig katasztrofális méreteket ölt (Hitler, Sztálin). Felvetődik a kérdés: vajon ez konjunkturális válság, vagyis az osztály valóságos mozgalmá által leküzdhető, történelmileg múlandó válság-e, vagy pedig szerkezetbeli, történelmileg visszavonhatatlan válság?

Politikai és stratégiai szempontból ez a következő kérdéssel fejezhető ki: vajon előttünk vagy mögöttünk vannak-e a 19. század második felében lezajlott osztályharcnak, a Marx és Engels történelmi elemzése alapján felvázolt proletárforradalomnak a csúcspontjai?

A problémakör lényege a következő kérdésekkel fejezhető ki:

(1) Rendelkezik-e a proletariátus az iparosítás meghatározott szintjét meghaladó kapitalista társadalmon belül a burzsoázia elleni győztes harchoz nélkülözhetetlen gazdasági-társadalmi-pszichológiai és erkölcsi eszközökkel, amelyek egyidejűleg olyan helyzetet teremthetnek számára, amelyben minimális kilátással is megkezdheti az osztály nélküli társadalom kiépítését?

(2) Megmaradnak-e ezek az eszközök akkor is, amikor a kapitalizmus túljut a világviszonylatban elért csúcspontján, s amikor a rendszer válsága bekövetkezik? Vagy pedig a kapitalista „civilizáció” fokozatos bomlásának és megszűnésének eredményeként ezek az eszközök is megsemmisülnek?

(3) Nem találjuk-e szembe magunkat egy rendhagyó történelmi ellentmondással, mely szerint a proletariátus gazdasági (anyagi) szempontból rég képes ugyan a világot a szocializmus felé irányítani, de az arra vezető úton álló társadalmi, pszichológiai és erkölcsi akadályok, vagyis szubjektív akadályok napról napra fokozottabb mértékben egyre inkább legyőzhetetlenek? A főként politikai jellegű akadályok között a proletariátus megosztottságával kell számolnunk (a proletariátus képtelen túltenni magát a professzionális, az üzemi, a regionális, a nemzeti, az etnikai csoportérdekek által a kapitalizmus „munkaerőpiacának” rétegződését erőteljesen serkentő sajátosságokon, amelyek néha hatalmas munkabérekülönbségekben nyilvánulhatnak meg). Ugyanakkor fennáll az „ügyvezető” tényező viszonylagos önállósága is, amely sajátos módon a proletariátus különböző rétegeinek politikai tevékenységében előállt szakadást, e rétegek eltérő tudatszintjét és szervezettségi fokát, a munkásszervezeteken belül a tisztviselői apparátus megjelenését, a tömegekhez viszonyított relatív önállóságukat (bürokratizálódásukat), ezen apparátus részéről az anyagi privilégiumok megszerzését tükrözi, s mindez azt a törekvést szolgálja, hogy ezek a privilégiumok, valamint a szervezési és politikai hatalom monopóliumán alapuló előjogok védelmének kell az osztály valóságos érdeke fülé emelkednie.

Az első kérdésre a választ legkönnyebb az empirikus adatok ismeretében megadni. A kapitalizmus nemzetközi

téren tapasztalt fejlődése az ipari forradalom időszakához kapcsolódik (amikor Marx és Engels megírta A kommunista kiáltványt), s ez elválaszthatatlan a munkásosztály erősödésétől, szervezkedésétől és az osztályharc fokozódásától: a kettő elválaszthatatlan egymástól. Marx összes jóslata közül ugyanis ez az egy a legszembeötlőbb módon, történelmileg is bevált. A múlt század negyvenes éveiben világszerte csak százezer vagy kétszázezer szakszervezetbe tömörült munkás volt, ma már számuk meghaladja a kétszázmilliót. Nincs olyan távoli sziget a Csendes-óceánon, olyan elveszett falucska az Amazonas mentén vagy Afrika trópusi őserdeiben, amelyben a tőke ne teremtett volna kikötőt, szerelőműhelyt, kereskedelmi fiókvállalatot, bankot, ahol a szervezett bérmunkások előbb vagy utóbb ne fognának össze, hogy elvitassák a nettó terméknek kapitalista kizsákmányolóik által bérekre és profitra való felosztását.

Elteltekintve a vészmadarak jóslataitól, a városi bérmunkások említett tömege (amelyhez az ún. szocialista országok munkásai is tartoznak) világviszonylatban azóta sem szűnt meg számbelileg gyarapodni. Ma ez az erő a válság idején 750 milliót tesz ki (eddig a legtöbb), s ez jóval meghaladja az 1914., az 1940. vagy az 1968. évi létszámot. (Ha a bérmunkásokhoz hozzáadjuk a mezőgazdaságban dolgozó bérmunkásokat, számuk meghaladja az 1 milliárdot.) Ez a hatalmas tömeg továbbra is növekedni fog, még hozzá a munkaképes lakosság abszolút vagy részleges számbeli gyarapodása alapján. Vannak olyan országok, mint pl. az Egyesült Államok, Svédország, vagy Nagy-Britannia amelyekben a munkások számaránya meghaladja a munkaképes lakosság 90 %-át. Ez az óriási tömeg manapság jobban felkészült – mint eddig bármikor – a termelőeszközök átvételére, továbbá arra, hogy az általa tudatosan és szabadon választott mércék és előjogok alapján igazgasson.

A „tudatosan és szabadon választott mércékről és előjogokról” szólva szeretném hangsúlyozni a szocialista forradalom és a szocialista építés azon kiváló dimenzióit, amelyek alapján ez a forradalom különbözik a történelem összes korábbi forradalmától: a szubjektív tényező kulcsszerepét, a „tudat” kialakítóját, a politikai tényezőt a szocializmus fellépésében és győzelmében. Ezért bennünket az első kérdés is részben a harmadik kérdéshez utal.

Pontosabban ez az oka annak, hogy különbséget kell tenni a szocializmus objektív, társadalmi-gazdasági és szubjektív, valamint a politikai és társadalmi előfeltételei között. Ennek kapcsán felvetődött az első kérdés újrafogalmazásának szükségessége. A szocializmus

hatalomra jutása nem a kapitalizmus elvirágzásának, ezt követő válságának és az általa kiváltott osztályarcnak az automatikus, sorsdöntő következménye. A két lehetséges megoldás közül csak az egyik lehet a végeredmény, mert a másik, mint ahogy Engels a római kor rabszolgatartó társadalmának történetéről szóló párhuzamában megjegyezte, a társadalom mindkét alapvető osztályának egyidejű széthullásával jár. Ezek szerint az első kérdés szabályos megfogalmazása a következő lenne: vajon a kapitalizmus fejlődése majd válsága teremtette-e és őrizte-e meg a proletariátus forradalmi lehetőségét, amely időszakonként (amikor a szubjektív akadályok pillanatnyilag leküzdhetők) elősegítette, hogy az osztály nélküli társadalom kiépítését mozgalmának homlokterébe helyezze?

A történelem igennel válaszolt erre a kérdésre. Válasza továbbra is pozitív. Elég ilyen értelemben visszaemlékeznünk „az osztály valóságos megmozdulásának” azon eklatáns manifesztációira, mint amilyen 1968 májusa volt Franciaországban, a „forró ősz” 1969-ben Olaszországban, az 1974-1975. évi portugál forradalom, a Szolidaritás fejlődése 1984-ben Lengyelországban, hogy a szervezett munkásmozgalom fél évszázada tartó válsága ellenére hangsúlyozhassuk a történelmi lehetőségek állandóságát (a válság nyilvánvaló, de nem gátolta meg a nemzeti győzelmek kivívását, pl. a győztes jugoszláv forradalom esetében a munkásönigazgatási irányvétel megerősödését. Ezek a győzelmek azonban az általános válság keretében részlegesek, korlátozottak és ellentmondásosak maradnak).

A második kérdésre adandó válasz még ellentmondásosabb. A mi szemléletünk szerint azonban továbbra is világos marad, hogy a válasz nem következhet valamiféle dogmatikus „hit”-ből, hanem kizárólag a tények széleskörű, alapos tanulmányozásából. Ez nagymértékben magának a proletariátusnak a meghatározásától és „forradalmi lehetőségeinek” természetétől, vagyis más szavakkal azon képességétől függ, hogy túlhaladja az adott definícióban foglalt burzsoá társadalmat.

A korszerű proletariátus „forradalmi képessége” főként a munkafolyamaton és az ebből eredő tömörítés, társadalmasítás és együttműködés valós tényein, továbbá a szervezés és együttműködés átfogó kiterjedésének az önfelszabadítási rétegekbe irányításán alapul, amely az aktív szolidaritás, az önkéntes és tudatos szolidaritás útján a szervezetten belül és azon harc keretében megy végbe, amelyet a proletariátus saját érdekeinek megvédésére fejleszt ki. Ebből ered ugyanezen

proletariátus objektív hatalma, hogy a mai világ teljes gazdasági és társadalmi mechanizmusát megbénítsa, majd ismét megindítsa saját irányítása alatt, a saját céljaira.

A fenti feltételek elemzésekor csakhamar kiderül, hogy semmit sem tesz szűkkörüen függővé a nehézipar fizikai munkásának sajátos minőségétől (nem vonva kétségbe eközben, hogy az említett minőség kialakulásához a legkedvezőbb feltételeket nyilvánvalóan az ipari koncentráció teremti meg). Ezzel szemben a lényegi minőséget a bér munka minősége, vagyis a klasszikus marxista definíció szerint a munkaerő áruba bocsátásának gazdasági törvényszerűsége adja meg, amelynek az egyén (a proletárosztályt alkotó összes egyén) alá van rendelve.

A bér összege attól függetlenül, hogy nagy vagy kicsi, mindaddig nem fontos, amíg az újratermelés gazdasági kötelezettség (vagyis a bérek nem érik el a szintet, amelyen egy bizonyos réteg számára lehetővé tennék a takarékoságot és a termelőeszközök megvásárlását, vagy akár bizonyos tőkefelhalmozást is). Hogy a munka fizikai vagy szellemi „termelő” vagy „nem-termelő” munka-e, az értéktöbblet vonatkozásában szintén lényegtelen, amikor a történelmi irányvétel a tömörítés felé halad (az áruházi tisztviselők, vagy a biztosítóknak dolgozók tömegeinek szakszervezetekbe való tömörülése stb.). Ami a társadalom megbénítására való képességet illeti, az mind a villanyerőművekben, az áramszolgáltatásban vagy a bankokban dolgozó munkások, mind a nehézfémiparban vagy gépkocsi-iparban dolgozók körében egyaránt kifejezett.

Tekintet nélkül arra, hogy világviszonylatban mekkora a gyáripari (manuális) proletariátus ereje (viszonylag növekvő vagy csökkenő, aminek az oka mindmáig felfoghatatlan), az általunk meghatározott egész proletariátus hatalma a jelenlegi tartós pangás ellenére vitathatatlanul növekszik, és a depresszió által serkentett változások szolgálatában áll. Mi nem a „posztindusztriális társadalom” kezdetének vagyunk szemtanúi, hanem sokkal inkább a szolgáltatások fejlődő, különösen a mikroelektronika és informatika útján történő iparosításának és gépesítésének. Azt az elképzelést, hogy ez a munka széleskörű dekoncentrációhoz (a munkának és a tőkének a kis családi vállalkozások és üzemek gombamód történő szaporodása miatti összehangolásához) fog vezetni, valamennyi hosszú távú statisztika megbízhatóan cáfolja a „csúcscsúszakágzatokban” ez klasszikus, múlt jelenséget képvisel, szem előtt tartva a kisüzem és az egyéni

vállalkozó által megvalósított újítás és kísérlet szerepét. De eredmény biztosításának a koncentráció a velejárója. A „házi számítógép” – *home computer* –szektora mind az Egyesült Államokban, mind Angliában és Japánban éppen ezt élte meg saját kárára.

A kapitalista válság emiatt még messze van attól, hogy jelenleg előidézzé a proletariátus széthullását, (csak hangsúlyozza a munkaviszonyban levőkre és a munkanélküliekre való felosztásának kockázatát; de ez éppolyan ősrégi folyamat, mint maga a kapitalizmus, a munkásmozgalomnak pedig erre a munkahét radikális csökkentésére irányuló harccal kell válaszolnia). A proletariátus a szó valódi értelmében „antikapitalista alany”, „szocialista alany” marad. A történelem a proletariátus „új rétegeinek keretében néha megtévesztő gyorsasággal teremti újra ugyanazokat a minőségeket, amelyek őt a szocializmus rendelkezésére bocsátják', ahogyan Marx A tőke első kötetében kifejtette.

Ebből következően a valódi problémakör a harmadik kérdés köré összpontosul, és ez nem véletlen. A szocializmusnak a hatalomra kerüléshez szükséges szubjektív feltétel megteremtése a kapitalizmus megdöntése előtt és után egyaránt a legnehezebben megvalósítható feladat.

Ez az állítás nem tartalmaz semmiféle meglepetést. A proletár társadalmi forradalom az első olyan forradalom e történelemben, amely a társadalom sorsát a politikai győzelem napjáig (ha nem is sokkal ezt követően) a gazdaságilag és művelődési szempontból függő és kizsákmányolt (leigázott) osztály kezébe adja. És mivel minden megelőző társadalmi forradalom a gazdasági és az ebből eredő ideológiai hegemóniát birtokló osztálynak tette lehetővé a hatalom átvételét. Teljesen utópisztikus feltételezés, hogy a proletariátus a kapitalista társadalmon belül magához ragadhatja a gazdasági hatalmat. Még utópisztikusabb lenne feltételezni, hogy továbbra is a gazdaságilag kizsákmányolt és függő viszonyban maradván megszerezheti az ideológiai hegemóniát is.

Gazdasági és ideológiai függésének következményei általában korlátozzák a proletariátust a burzsoá társadalmon belüli életfeltételeiből eredő önszerveződésben, együttműködésben és az osztályszolidaritásban. E két irányzat összeütközése egyrészt a proletár életnek az alkalmazkodásra, a mindennapi realizmusra és a reformtörekvésekre való rutinját, másrészt pedig a nagy osztályellentétek időszakos megnyilvánulását (a tömegsztrájkok, általános sztrájkok, politikai válságok, forradalmat megelőző

válságok, forradalmi helyzetek jelenségét) veti felszínre, amikor a kapitalizmus megdőntése váratlanul, rövid távon is bekövetkezhet.

Ezen a dialektikán (amely a történelem objektív tényezőjének dialektikájából következik) alapulnak a proletár osztályharcnak a XIX. század végétől (legfeljebb a múlt század negyvenes éveitől) kezdve kialakuló jelentős ciklusai. Ezek a ciklusok világrészenként eltérőek, vagyis más-más országokban különbözőek ugyan, de egybeesnek a legfontosabb történelmi irányvételekkel.

Az első általános felemelkedés az 1848-as forradalomhoz és bukásához vezetett, amely után hosszú nyugalmi állapot következett. Később ismét folyamatos lassú emelkedés volt tapasztalható amelyet először a párizsi Kommün győzelme, majd bukása szakított meg. A második 1890-től számítható nagy általános felemelkedés legmagasabb pontját az 1917-es orosz forradalom győzelmével éri el, amelyet 1919-től 1923-ig Közép-Európában a forradalom sorozatos sikertelensége követ, s ez több értelemben meghatározta az elsőnek a sorsát. Ez a második felemelkedés stagnálásához, majd az egyre súlyosabb veszteségek sorozatához vezet (Japán, Németország, Spanyolország), amelyek a második világháborúba torkollnak, és hozzájárulnak a fasizmusnak az egész európai kontinensen a Gibraltáriszorostól Leningrád, Moszkva és Sztálingrád kapujáig való kiterjedéséhez. Ezután az ellenállási mozgalom által a forradalmi harc újbóli sikere következik, új hullám keletkezik, amely a jugoszláv és kínai forradalom győzelmével tetőzik, habár súlyos veszteséget él át Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban és Japánban (a kapitalizmus megszilárdulása, a mccarthyizmus és a hidegháború fokozódása).

A lenyugvás ez alkalommal nem egyetemes, habár a forradalom, amely antiimperialista felszabadítási mozgalomból táplálkozik, Indokína, Kuba, Nicaragua felé terjeszkedik. Azonban ez az állóvíz-helyzet az északi féltekén legalább két évtizedig tart, és új hullámot vet fel 1968-ban, de forradalmi győzelmek nélkül, s ez a világban kialakuló erőviszonyokra is hatást gyakorol, de fájó és nehezen érthető az amerikai és szovjet proletariátus tartós passzivitása is.

A rutin és az időszakos forradalmi előrehatolás dialektikája a maga részéről „a tömegek/direkció” állapotnak, vagy pontosabban a klasszikus mozgalom „a mozgalom politikai érvényesülésének” dialektikájához vezet vissza bennünket. Annak a ténynek az elismerése, hogy a proletariátus képes áthidalni a szocializmus felé

vezető úton levő akadályokat, semmiféleképp sem csökkenti annak a felismerésnek a jelentőségét, hogy a szervezett munkásmozgalom gyakorlatának válsága (mind szociáldemokrata, mind sztálinista formája) az elmúlt ötven év alatt a történelem legszembetűnőbb tényezőinek egyikét alkotja. Ennek terhe nagy súllyal nehezedett a szocializmus világgyőzelmének lehetőségére a XX. század végén.

Ez a válság egyre inkább összeforr a szocializmus építéseként ismert gyakorlatnak azon országokban előforduló válságával, amelyek megdöntötték a kapitalizmust, pontosabban a szóban forgó országokban megjelent gazdasági, politikai, művelődési társadalmi igazgatás modelljének válságával. Ez a válság összefügg a kapitalizmusnak és a szervezett munkásmozgalomnak a tőkés országokon belüli gyakorlati válságával is, méghozzá olyan mértékben, amilyen mértékben kétséget, kételkedést és elcsüggedést okoz a kizsákmányoltak és leigázottak soraiban, nemcsak a követendő „szocialista modellek” vonatkozásában, hanem annak arányában, milyen mértékben kérdőjelezi meg a bérmunkásoknak az emancipálódásra való történelmi lehetőségét. Ezek az új akadályok csak új élet- és történelmi tapasztalatok útján hidalhatók át (habár elméletileg az ehhez való hozzájárulás a modell előkészítése idején bizonyul döntőnek). Szerencsés körülménynek tulajdonítható, hogy az „új modellek” kétséget kizáróan a „valós mozgalmából” nőnek ki, mint ahogy 1968-ban, vagy a Szolidaritással is történt. Az „új modellek” azonban mindig az önszerveződés és öngazgatás ugyanazon történelmi irányzatában merülnek fel.

Az osztály valóságos mozgalma annak ellenére, hogy továbbra is a mindennapi életben jelentkező erőket és tapasztalatokat fogja akkumulálni (gazdasági sztrájkok, választási küzdelmek, demokratikus reformokért vívott har, stb.), és továbbra is időszakosan a polgári társadalom robbanásszerű válságába fog torkolni, de lehetőséget nyújt a gyökeres változásokra, amelyekre a szocialistáknak maguknak is fel kell készülniük, egyúttal a tömegeket is felkészíteniük, rámutat az ilyen esetekben Marx és Engels által állandóan hangsúlyozott forradalmi kezdeményezés merészségére és döntő szerepére. Világviszonylatban erre nagy lehetőség van, vagyis más szóval elkerülhetetlen, legalábbis a kezdeti szakaszokban. Akik vakon hiszik, hogy a „forradalmak ciklusa” véget ért, azok a történelemtől fogják megkapni a megérdemelt cáfolatot. A XX. század befejeződik, a XXI. századnak pedig ugyanazok lesznek az ismertetőjelei, mint amelyeket a XX. század a

forradalmak és ellenforradalmak évszázadaként 1905-ben felmutatott.

A proletariátus ezzel kapcsolatban két, világviszonylatban nagy szövetségesre támaszkodhat: a „harmadik világ” túlságosan kizsákmányolt parasztságára – a munkás-paraszt szövetség volt a forradalom győzelmű ereje Jugoszláviában, Kínában, Indokínában, Kubában és Nicaraguában –, a földmunkásságra, amelyet gyakran erőteljes imperialistaellenes nemzeti felszabadítási mozgalom serkent; továbbá az új társadalmi mozgalmakra, amelyek az emberiséget veszélyeztető (nukleáris, ökológiai) katasztrófák elleni tömegláadásokból vagy a túlzott leigázottság helyzetéből (a nők felszabadítási mozgalmából) eredtek, és amelyek a szó legszorosabb értelmében a proletariátus legszélesebb rétegeit is felölelik. Ezek a mozgalmak magukban foglalják azt az óriási kapitalistaellenes lehetőséget, ami a „szocializmus vagy halál” dilemma reálisnak tűnő feltételeinek elemzéséből ered. Ezek a lehetőségek csak akkor juthatnak kifejezésre, ha a munkásmozgalomnak sikerül a kapitalistaellenes célok ügyében egyesíteni ezeket a mozgalmakat, s nem próbálja megfosztani őket önállóságuktól, nem igyekszik – alkalmazkodásuk ürügyén és céljából – a kapitalizmusra gyakorolt egyoldalú nyomás politikájának kiegészítő erőivé lefokozni őket.

A szocializmus győzelme nem fog valamiféle világháború közvetítésével (ami merő képtelenség), sem pedig a „szocialista tábornak” a „kapitalista tábor” feletti szembeötlő gazdasági fölény eredményeként (ami nehezen elképzelhető lehetőség a közeljövőben) bekövetkezni. A szocializmus olyan módon fog győzedelmeskedni, ahogyan Marx és Engels megjövendölte: a világ vezető országaiban élő bér munkások emancipálódása, a politikai hatalom megszerzésére irányuló „valóságos mozgalommá” való átlényegülése révén, amely egybeesik a termelőeszközöknek a társult termelő részéről a politikai pluralizmus és a demokratikusan tervezett öngazgatás rendszerében való átvételével. Ezt az átlényegülést a burzsoá társadalom által előidézett számos gazdasági, társadalmi és politikai válság is serkenti. Kifejezésre jut az úgynevezett szocialista országokban élő termelők emancipálódásáért folytatott mozgalom felvirágzásában (a társadalmi termelés tervezését és felosztását a dolgozók ellenőrzik és irányítják), a tényleges munkásonigazgatás és a politikai pluralizmus irányába való haladásában, vagyis a demokratikus politikai hatalomnak a termelők tömegei által történő gyakorlásában, mert e munkástömegek nélkül a

munkásönigazgatás lényegében tartalmát vesztené.

Röviden, a szocializmus lehetőségei továbbra is fennállnak. A tét óriási. A nehézségeket nem kell lebecsülni. Nagyobb mértékben, mint eddig bármikor, életünket az összes kizsákmányolt és leigázott felszabadításának, az osztály és az állami kényszer nélküli társadalom megteremtésének kell szentelnünk, mert az emberiséghez ez az egyedüli méltó, nagy célkitűzés.

Fordította: Bányai Lajos

Jegyzetek:

1. Francis Blanchard, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet vezérigazgatója a jelen helyzetet a következőképpen foglalta össze: „Az iskolákat befejező fiatalok tízmilliói rosszul vannak felkészítve, és nem részesültek megfelelő szakképesítésben ahhoz, hogy biztosíthassák maguknak a munka világába való bejutást.” (International Herald Tribune, 1985. II. 6.)
2. Ma már tudjuk: amikor 1945-ben ledobták az első atombombát, a tudósok nem ismerték a sugárzás tartós következményeit. A Reagan-kormányzat „csillagháborús” projektum megvalósításának gondolatával játszik, a tudósok azonban még sok mindent nem tudnak a világűri nukleáris robbantások lehetséges következményeiről.
3. Különbséget kell tenni a természet feletti győzelem és a természetet megsemmisítő felhasználás között (Marx és Engels németül ezt a Raubban szóval fejezte ki). Az utóbbi a kapitalizmusra jellemző, amely nem ismeri fel (vagy szándékosan szemet huny) a gyökeres környezetváltoztatás tartós következményei felett.
4. A XIX. század végén a belsőégésű motornak szentelt megkülönböztetett figyelem a műszakilag lehetséges változatok közül csak egynek tette lehetővé a hatalmas gépkocsiipar beindítását. Ez szorosan összefügg azzal a jelentős szereppel, amelyet a Deterding és Rockefeller (kőolajipari) csoportosulások a brit és amerikai tőke kereteiben kiharcoltak maguknak, és ebből adódó befolyásukkal, melyet a vezető imperialista országokra gyakoroltak.
5. Az elmúlt negyedszázad folyamán a mezőgazdasági termelés gyorsabb ütemben fejlődött a világ lakosságának számbeli gyarapodásánál. Az újonnan feltárt természetes energiatartalékok (ideértve a kőolajat is) fokozottabb mértékben növekedtek az energiafogyasztásnál. Az évi növekedési arány – mindkét esetben – megközelítően egy a kettőhöz.

6. A „valóságos proletariátus emancipálódásának valóságos mozgalmát” Marx és Engels vázolta fel. A „reálszocializmus” vázlata ezekből teljes mértékben kimaradt.

A másik koncepció redukciós („szocializmus”, a magántulajdon megszüntetése) és dogmatikms-idealisztikus szempontból feltételezi, hogy az „emancipáció” (a kizsákmányolás megszüntetése) „definitíve” elérhető, attól függetlenül, hogy maguk a termelők milyenek ismerik saját helyzetüket, valamint függetlenül reagálásuktól (Magyarország, Csehszlovákia, Kína, Lengyelország). Eszerint lényegében apologetikus koncepcióvá válik, amely a valóságos osztály valóságos emancipálódási mozgalmával, a tényekkel szegül szembe. Ez az ellenszegülés nem véletlen. Marx és Engels szerint a szocializmus a munkásosztály önemancipálódása nélkül elképzelhetetlen. A munkásosztály pedig nem 'emancipálódhat' anélkül, hogy ezt ne venné észre és ne érezné meg, mint ahogyan ez monsieur Jourdainnak Moliére egyik vígjátékában sikerült.

Szerkesztő: Tasy Zsigmond

Felelős kiadó: Szalai Zoltán